

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Козацькі виступи 20-30-х років XVIIст. у сучасних підручниках
для загальноосвітніх шкіл
Магістерська робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, 611 групи
спеціальності 014 «Середня освіта історія»
Ткачук Світлана Іванівна
Керівник: к.і.н., асист., Ковалець Тарас Романович
Рецензент: к.і.н., асист., Глібішук Микола
Васильович (кафедри історії України
Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича);
к.і.н., провідна наукова співробітниця
Чернівецького обласного краєзнавчого музею
Валявська Катерина Володимирівна

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2024р.
Зав.кафедрою _____ проф. Добржанський О.В.

Чернівці – 2024

Анотація

Магістерська робота присвячена дослідженню козацьких виступів перших десятиліть XVII століття у сучасних підручниках для закладів загальної середньої освіти. У дослідженні представлено особливості висвітлення головних етапів козацьких повстань 1625, 1630 року, 1635, виступів 1637 та 1638 років.

На основі аналізу матеріалів 10 найновіших шкільних підручників визначено переваги та недоліки окремих фактів, що стосуються висвітлення теми. В результаті дослідження було виявлено той факт, що сучасна історична наука пропонує значно ширший та багатогранний аналіз подій 20-30-х років XVII століття.

Ключові слова: *історія України, козацькі повстання, Військо Запорозьке, шкільний підручник.*

Abstract

The master's thesis is devoted to the study of Cossack uprisings in the first decades of the 17th century as presented in modern textbooks for general secondary education institutions. The study examines the coverage of the main stages of the Cossack uprisings of 1625, 1630, 1635, and the uprisings of 1637 and 1638.

Based on the analysis of materials from 10 recent school textbooks, the advantages and disadvantages of certain facts related to the coverage of the topic were determined. The research revealed that modern historical science offers a much broader and multifaceted analysis of the events of the 1620s and 1630s.

Keywords: *history of Ukraine, Cossack uprising, Zaporzhian Host, school textbook.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. Виступ Війська Запорозького 1625 року у рецепції підручників для ЗЗСО.....	9
РОЗДІЛ 2. Козацьке повстання 1630 року у висвітленні шкільних підручників.....	24
РОЗДІЛ 3. Бунт під проводом Івана Сулими у представленні підручників для ЗЗСО.....	36
РОЗДІЛ 4. Козацькі виступи 1637 та 1638 років в українських шкільних підручниках.....	55
Висновки.....	76
Список використаних джерел та літератури.....	79

ВСТУП

Історія є фундаментом для розуміння минулого, визначення теперішнього та побудови майбутнього будь-якого суспільства. У цьому контексті вивчення історії України займає особливе місце, адже саме вона дає відповіді на запитання про походження, цінності та прагнення українського народу. Серед багатьох ключових етапів національного минулого окреме місце займає період боротьби козацтва за політичну, соціальну та релігійну свободу. Особливою значущістю вирізняються козацькі виступи 20-30-х років XVII століття, які були не лише спробами збройного спротиву, а й частиною тривалого процесу формування національної ідентичності.

Актуальність теми зумовлена важливістю дослідження висвітлення козацьких виступів 20-30-х років XVII ст. у сучасних шкільних підручниках з історії України.

Козацькі повстання цього періоду є ключовими подіями в боротьбі України за автономію та захист релігійних, культурних і соціально-економічних прав. Їх вивчення формує в учнів критичне мислення та вміння аналізувати історичні події з різних перспектив.

Шкільні підручники, як основне джерело історичних знань для учнів, відіграють визначальну роль у формуванні історичної пам'яті молодого покоління. В умовах сучасних викликів особливо важливим є якісне та об'єктивне висвітлення цих подій у навчальних матеріалах.

Аналіз сучасних підручників дозволить виявити можливі недоліки у висвітленні вказаних козацьких виступів та зробити певні рекомендації щодо вдосконалення навчальних матеріалів, що сприятиме формуванню в учнів глибшого і якіснішого розуміння цього важливого періоду в історії України.

Об'єктом дослідження є висвітлення козацьких виступів 20-30-х років XVII століття у сучасних підручниках для закладів загальної середньої освіти України.

Предметом дослідження є зміст, структура та методичні особливості представлення вказаних козацьких виступів у підручниках з історії України для закладів загальної середньої освіти.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1625 до 1638 року. Нижня хронологічна межа пов'язана з виступом Війська Запорозького під проводом Марка Жмайла, верхня – завершенням козацького повстання 1638 року та прийняттям «Ординації Війська Запорозького».

Географічні межі дослідження охоплюють територію Наддніпрянської України, зокрема Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства Речі Посполитої, де відбувались основні події козацьких виступів.

Метою дослідження є комплексний аналіз висвітлення козацьких виступів 20-30-х років XVII століття у сучасних підручниках для загальноосвітніх шкіл України та оцінка їх відповідності сучасним науковим дослідженням.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати висвітлення виступу Війська Запорозького 1625 року в сучасних шкільних підручниках;
- дослідити особливості представлення козацького повстання 1630 року в підручниках для ЗОШ;
- розглянути специфіку висвітлення виступу під проводом Івана Сулими в навчальній літературі;
- проаналізувати подання інформації про козацькі повстання 1637-1638 років у шкільних підручниках.

Методи дослідження. У дослідженні висвітлення козацьких виступів 20-30-х років XVII століття в сучасних шкільних підручниках застосовується комплекс взаємопов'язаних методів. Аналіз документів передбачає вивчення текстів параграфів, дидактичних матеріалів та ілюстрацій. Порівняльний метод дозволяє зіставити особливості висвітлення козацьких виступів у різних підручниках, а історико-типологічний - класифікувати підручники за способом подання навчального матеріалу. Контент-аналіз використовується

для кількісного дослідження текстів, що дозволяє оцінити обсяг матеріалу та частоту згадування історичних подій і постатей. Метод історичної реконструкції допомагає відтворити цілісну картину подій та порівняти її з науковими дослідженнями.

Такий комплексний підхід забезпечує всебічний аналіз висвітлення козацьких виступів у сучасних підручниках та дозволяє оцінити якість навчальних матеріалів.

У дослідженні ми спираємось на два типи матеріалів. **Джерелами** слугують сучасні підручники з історії України для загальноосвітніх шкіл різних авторів та видавництв, авторами котрих є О. Гісем, І. Щупак, В. Власов, М. Мудрий та інші.

Історіографія козацьких виступів у 20-30-х роках XVII століття є багатогранною та різноманітною, охоплюючи роботи як українських, так і польських істориків. Цей огляд розгляне основні напрями досліджень, ключові праці та їх внесок у розуміння даної теми.

Історіографічну основу дослідження становлять роботи таких вчених, як В. Антонович, В. Брехуненко, М. Грушевський, І. Іванцов, Т. Ковалець, М. Костомаров, С. Рудницький, А. Федорук та В. Щербак. Ці дослідження слугують критерієм для оцінювання точності й повноти відображення козацьких виступів у шкільних підручниках. Вони допомагають виявити можливі неточності або надмірне спрощення матеріалу та сприяють розробці рекомендацій для вдосконалення навчальних посібників відповідно до сучасних досягнень історичної науки.

Перші спроби систематизації інформації про козацькі виступи здійснювалися в працях таких істориків, як Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш та Михайло Грушевський. М. Костомаров у своїх працях підкреслював соціально-політичні аспекти козацького руху, акцентуючи на боротьбі за автономію. П. Куліш, хоча й критикував козацтво, намагався висвітлити його роль у національно-визвольній боротьбі. М. Грушевський, у свою чергу, детально аналізував економічні та соціальні причини повстань,

акцентуючи на їхній значущості для формування української національної ідентичності.

У радянський період дослідження козацьких виступів набули ідеологічного забарвлення. Історики, такі як Дмитро Бантиш Каменський акцентували на класовій боротьбі та соціальних конфліктах, що відбувалися в Україні. Термінологія, як-от «селянсько-козацькі повстання», відображала офіційну позицію, що зменшувала роль козацтва як окремої соціальної групи. Це призвело до спрощеного сприйняття усього козацького руху, без врахування його складності та багатогранності.

Сучасна історіографія козацьких виступів зазнала значних змін. З'явилися нові наукові праці, які акцентують увагу на різних аспектах козацького руху. Наприклад, Тарас Ковалець у своїх дослідженнях пропонує глибокий аналіз військової тактики козаків, підкреслюючи їхню унікальність та адаптивність. Стефан Рудницький аналізує дипломатичні стосунки між козаками та польською шляхтою, акцентуючи на важливості військової стратегії.

Багато сучасних досліджень також звертають увагу на релігійний контекст, підкреслюючи роль православної церкви у мобілізації козацтва. Наприклад, роботи Юрія Мицика та Віктора Брехуненка акцентують на релігійних конфліктах як важливій складовій козацьких виступів.

Порівняльний аналіз сучасних підручників з історії свідчить про те, що, незважаючи на прогрес у дослідженнях, багато матеріалів все ще містять спрощене уявлення про козацькі виступи. Наприклад, підручники часто не враховують важливості соціально-економічних умов, що призводили до повстань, та недостатньо висвітлюють військові стратегії, що використовувалися козаками.

Таким чином, історіографія козацьких виступів у 20-30-х роках XVII століття демонструє еволюцію підходів до вивчення цієї теми. Від ранніх досліджень, що акцентували на національно-визвольній боротьбі, до сучасних робіт, які пропонують комплексний аналіз соціально-політичних,

економічних та релігійних аспектів, ця тема залишається актуальною та важливою для розуміння української історії.

РОЗДІЛ І.

Виступ Війська Запорозького 1625 року у рецепції підручників для ЗЗСО

Історія України XVII століття просякнута численними соціально-політичними та релігійними конфліктами, серед яких особливе місце займають козацькі повстання. Однією з важливих подій цього періоду стало повстання 1625 року, яке очолив Марко Жмайло. Виникнення та хід цих виступів зумовлені складною історичною ситуацією, що склалася в Україні внаслідок політики Речі Посполитої, соціально-економічних проблем, а також релігійних суперечностей між православними та католиками.

Рецепція підручників щодо виступу Війська Запорозького 1625 року, зокрема Куруківської угоди та ключових подій, значно доповнюється при опрацюванні з іншими історіографічними працями — Віктора Брехуненка [18, с.24-29], Михайла Грушевського [12, с.543-554], Тараса Ковальця [21, с.26-32] та Стефана Рудницького [15, с.12-41]. Ці праці висвітлюють події значно глибше, наголошуючи на військовій стратегії, дипломатичних процесах та ролі козаків у польсько-козацькому конфлікті.

У більшості підручників Куруківська угода подана як результат дипломатичних перемовин між козаками та польською владою, що обумовила певні права для реєстрових козаків та певні обмеження. Проте, інші історіографічні праці, такі як «Козацька стратегія в повстанні 1625 року в Україні» Т. Ковальця [21, с.26-32], значно розширюють картину, зокрема аналізуючи передумови угоди з точки зору військової стратегії козаків. Тарас Ковалець зазначає, що козаки активно використовували тактику затягування та дипломатичного тиску, щоб змусити польську владу поступитися. Такий стратегічний підхід забезпечував козакам час для реорганізації сил, і це відображає їхню здатність до гнучкого планування. Інформація про цю

тактику відсутня у більшості підручників, що обмежує сприйняття учнями складності стосунків між сторонами.

У підручниках Марко Жмайло згадується як лідер повстання, який пізніше передав свої повноваження Михайлові Дорошенкові. Проте у Стефана Рудницького в праці «Козацько-польська війна 1625 р.» [15, с.12-41] зазначається, що Марко Жмайло не просто очолив повстання, а й застосував унікальні тактичні рішення в умовах чисельної переваги польських військ. За С. Рудницьким, він використовував маневреність козацьких загонів, що дало змогу успішно протистояти кварцяному війську. Це підкреслює важливість його внеску в перебіг повстання та характеризує його як досвідченого лідера. Михайло Дорошенко, у свою чергу, виступав як дипломатичний посередник, і його роль як врівноважуючого фактора в переговорах із польською владою також висвітлена Стефаном Рудницьким. У підручниках ця інформація наводиться загально, що не дозволяє відчутти глибину військового протистояння та значущість персоналій.

У підручниках наявна інформація про соціально-економічний конфлікт між реєстровими та нереєстровими козаками, а також згадки про важке становище селянства. Однак, за Віктором Брехуненком у праці «Стосунки українського та донського козацтва як фактор польсько-козацьких відносин XVI – першої половини XVII ст.» [18, с.24-29], важливою передумовою виступу стала необхідність козацтва зміцнити власні позиції у суспільстві. Він акцентує увагу на зростаючій важливості реєстрових козаків, які прагнули розширити свій вплив та привілеї. У підручниках ці соціально-економічні питання обмежені до загального огляду, і вони не містять конкретики щодо політики Польщі, яка впливала на козацьку спільноту та загострювала соціальні суперечки.

Підручники зазвичай згадують про кварцяне військо як елемент польської оборонної стратегії. Однак, Стефан Рудницький [15, с.39-41] наводить більш детальні дані про структуру кварцяного війська, а також про тактичні рішення, що використовувалися Станіславом Конєцпольським у

боротьбі з повстанцями. У підручниках відсутній повний опис структури та завдань кварцяного війська, що обмежує розуміння його значення в підтриманні польського контролю. Станіслав Конєцпольський, на думку Стефана Рудницького, був досвіченим стратегом, який зосереджувався на придушенні повстань, водночас намагаючись зберегти територіальну цілісність Польщі. Це поглиблює уявлення про польську тактику та опір козацькому повстанню.

В описах перебігу подій у підручниках часто бракує деталізації козацької тактики та опису конкретних битв. Тарас Ковалець [21, с.26-32] зазначає, що у ході повстання 1625 року козаки не тільки брали участь у збройних сутичках, але й активно використовували партизанські методи, розтягуючи сили польської армії та завдаючи їй значних втрат. Така тактика сприяла затягуванню військових дій і підвищила ефективність козацького супротиву, що зумовило зміну тактики польських військ. Цей аспект не висвітлений у шкільних підручниках, що обмежує учнів у розумінні повноти козацького спротиву.

Тарас Ковалець вважає, що релігійні конфлікти були однією з причин напруги між козаками та польською владою, а релігійний фактор став основою мобілізаційної ідеології. Стефан Рудницький [15, с.39-41] відзначає, що козаків підтримувала православна церква, яка виступала проти примусової унії, та що настрої захисту віри посилював єдність козацтва. Віктор Брехуненко [18, с.24-29] наголошує на релігійних зв'язках між українськими та донськими козаками, що також впливало на польсько-козацькі відносини. Тоді як у підручнику І. Щупака [10, с.71-72] релігійний фактор розглядається поверхово, зосереджено на загальних конфліктах без докладних відомостей про вплив православної церкви.

О. Дудар [6, с.72-73] згадує релігійні конфлікти як один з аспектів напруги, але без акценту на релігійних фігурах або мобілізаційній ідеології. Підручник О. Гісема [4, с.85-87], [5, с.83-84] надає короткий огляд релігійної боротьби православних проти уніатів, але без пояснення ролі церкви в

мобілізації козаків. А підручник В. Власова [1, с.99-100] відображає релігійний конфлікт як одну з причин соціальних заворушень, але без акценту на значущості православної церкви для козацтва.

Щодо висвітлення теми реєстрового козацтва то у більшості підручників для закладів загальної середньої освіти реєстрове козацтво подано як частину козацтва, яка після певних домовленостей з польською владою отримувала оплату та деякі привілеї в обмін на службу. Зазначається, що Куруківська угода 1625 року формально розмежувала козацтво на реєстрових, які входили до реєстру, та «виписчиків», які не мали офіційного статусу. В той час як Т. Ковалець [21, с.26-32] відзначає, що реєстрове козацтво формувалося саме для контролю над всією козацькою спільнотою з боку польської влади. У нього зазначено, що реєстровці були головним інструментом для стримування масових козацьких виступів, але ця функція часто ставала викликом для самих реєстровців, оскільки їхня лояльність не завжди була стійкою.

С. Рудницький [15, с.12-41] описує реєстрових козаків як проміжну силу між Польщею та нереєстровими козаками, яку польська влада використовувала для забезпечення контролю на прикордонних землях. Цей аспект, однак, часто відсутній у підручниках.

В. Брехуненко [18, с.24-29] стверджує, що статус реєстровців створював серйозні конфлікти як з нереєстровим козацтвом, так і з місцевим населенням, оскільки реєстровці часто мали особливі привілеї та право на певні земельні володіння, чого у підручниках теж переважно не згадано.

Загалом у підручниках подано загальну інформацію про полкову структуру реєстрового козацтва, наявні назви полків або їхній склад. У підручниках О. Гісема [4, с.85-87] подано зображення гербів п'яти полків, ці матеріали є анахроністичними, тому що вони не стосуються цього часу.

Т. Ковалець [21] надає більше конкретики щодо полкового устрою, відзначаючи, що реєстрове військо ділилося на декілька полків з конкретними центрами. За його даними, полкова організація була не лише

зручною для польського уряду, а й допомагала втілювати політику контролю та розподілу ресурсів.

С Рудницький [15] вказує, що в першій половині XVII століття реєстрове військо налічувало до 6 тисяч козаків, поділених на кілька полків, та уточнює, що ці полки виконували як оборонні, так і поліцейські функції. Такі деталі рідко присутні в шкільних підручниках.

В.Брехуненко [18] зазначає, що реєстрові полки були найкраще забезпеченими, мали більші можливості для оборони кордонів, що також рідко згадується в підручниках для ЗЗСО. Деякі підручники наводять інформацію про реєстровців як частину козацької спільноти, яка згодом ставала прошарком, близьким до української шляхти, зокрема, через земельні привілеї та державну службу. Однак, ця інформація представлена узагальнено і не пояснює в повному обсязі значення цього аспекту.

Т. Ковалець докладно аналізує соціально-економічне становище реєстрових козаків і зазначає, що їхня інтеграція в систему державного управління зміцнювала зв'язок з польською владою, але водночас викликала напругу з боку нереєстровців, які бачили в реєстровцях «перевертнів» [21].

С. Рудницький [15] акцентує на взаємозв'язку реєстрового козацтва з місцевим населенням і зазначає, що їхня діяльність впливала на економічні процеси в регіоні. В. Брехуненко [18] підкреслює, що саме реєстрове козацтво було важливим економічним і соціальним елементом стабільності на прикордонних територіях, чого практично не згадується в шкільних підручниках. На сторінках підручників згадується про роль реєстрових козаків у забезпеченні виконання умов Куруківської угоди, але обмежено. Т.Ковалець [21] детально описує, що саме реєстровці мали бути зобов'язаними забезпечувати мир та порядок серед козацтва, слідкувати за виконанням умов угоди та підтримувати стабільність.

С. Рудницький [15] підкреслює, що реєстрові козаки стали інструментом контролю для польської влади і згадує конфлікти всередині козацького стану.

В. Брехуненко [18] вказує, що цей договір заклав розкол між реєстровим та нереєстровим козацтвом, оскільки реєстровці набули більше прав, що призвело до численних сутичок та невдоволення.

Загалом підручники для ЗЗСО висвітлюють тему реєстрового козацтва в основних рисах, однак без достатньої деталізації стосовно їхніх полків, ролі в політичних і соціально-економічних процесах. Вони рідко аналізують соціальний вплив реєстрового козацтва та його значення у внутрішньому розколі козацтва. Академічні праці Т. Ковальця, С. Рудницького та В. Брехуненка значно доповнюють картину, детально аналізуючи як організаційний, так і соціальний контексти реєстрових козаків, показуючи їх важливість для стабілізації та контролю в українському суспільстві XVII століття.

Порівнюючи дані шкільних підручників з працями Михайла Грушевського, можна спостерігати значні розбіжності як у представленні фактів, так і в інтерпретаціях подій, зокрема тих, що стосуються реєстрового козацтва та його ролі в суспільно-політичному житті України. М. Грушевський у своїй праці [12] детально розглядає не лише військову, але й соціальну структуру козацтва, розділяючи козаків на різні категорії (реєстрові, нереєстрові, виписні) та підкреслюючи різні мотиви їхньої участі у військових виступах. Він акцентує увагу на соціально-політичному значенні реєстрового козацтва як певного компромісу між козаками і владою, що дозволяв, хоч і обмежено, впливати на українське суспільство. Шкільні підручники стисло висвітлюють цю тему, часто не вдаючись до глибоких пояснень щодо внутрішнього соціального поділу серед козаків і ролі кожної групи. Наприклад, підручники, як правило, надають основні відомості про реєстрових козаків та їхні полки, зокрема щодо їхньої підпорядкованості королівській владі та участі у збройних конфліктах, але без глибокого аналізу внутрішніх протиріч і складних відносин з владою Речі Посполитої, які наголошуються у працях М. Грушевського. Також М. Грушевський детально описує політичні та релігійні аспекти, пов'язані з реєстровим козацтвом,

зокрема роль реєстру в протидії утискам православної церкви. Ці питання у підручниках подаються коротко або частково, зосереджуючись на основних фактах без детальної аналітики причин і наслідків.

У підручниках, зокрема в роботах авторів, таких як О. Гісема, О. Мартинюка [3, с.66-67], В. Власова, О. Панаріна, Ю. Топольницької [1], зосереджена увага на основних фактах історії козацтва, без поглибленого аналізу взаємозв'язків з донським козацтвом. Ці роботи автори фокусують на військових подіях, таких як повстання 1625 року, не завжди враховуючи більш широкі соціально-політичні та економічні контексти, які формували ці відносини. У статті В. Брехуненка [18] підкреслюється, що соціально-економічні умови в Україні, а також зміни в статусі козацтва, суттєво вплинули на його взаємини з донським козацтвом. Підручники ж, хоча і згадують ці аспекти, часто роблять це на поверхневому рівні, не досліджуючи глибинні причини конфліктів та альянсів між цими групами. Він детально аналізує військові кампанії та стратегії обох козацьких угруповань, акцентуючи на спільних інтересах і конфліктах, які виникали на тлі боротьби проти польсько-литовської шляхти. У підручниках, зокрема тих, що належать до сучасної школи, часто не вистачає такого комплексного аналізу, і військові дії можуть бути представлені без належного пояснення їх причин і наслідків. Стаття В. Брехуненка також зосереджена на релігійних питаннях, які суттєво вплинули на взаємини між козацтвом і шляхтою. У підручниках ці аспекти часто зводяться до загальних тверджень, тоді як стаття надає конкретні приклади та деталі, які демонструють, як релігійні конфлікти загострювали існуючі напруження.

Т. Ковалець у своїй статті [21] аналізує соціально-політичну ситуацію в Україні на початку XVII століття, зокрема, зазначає, що у той період відзначалась зростаюча напруга між козацьким населенням та польською шляхтою. Стаття акцентує на релігійних конфліктах між православними та католиками, які стали основним чинником для спалахів повстань. Вона також

підкреслює важливість Куруківської угоди 1625 року, яка не задовольнила козацтво, що в подальшому сприяло розгортанню повстання 1630 року.

Підручники (наприклад, роботи О. Гісема, О. Мартинюка [3], О. Дудар [6, с.72-73]) надають загальну інформацію про події, але часто зводять контекст до опису конкретних військових дій, не заглиблюючись у соціально-психологічні чинники, які вплинули на виникнення повстань. Вони акцентують увагу на військових кампаніях та результатах без належного розгляду причин, які їх викликали. У статті Т. Ковальця [21] подається детальний опис повстання 1625 року, зокрема вказуються ключові моменти, такі як початок виступу, головні битви, що відбулися, та роль основних учасників. Автор аналізує, як повстанці вдало використовували переваги своїх знань про місцевість і вели партизанську війну, що призвело до перемог над польськими військами.

Підручники, з іншого боку, можуть містити оглядові дані про ключові битви, однак часто не надають глибокого аналізу тактики та стратегій, які застосовувалися під час повстання. Наприклад, інформація про великі бої, такі як битва під Переяславом, може бути представлена без деталізації військових дій, які насправді мали значний вплив на хід подій.

Говорячи про причини повстання, Т. Ковалець [21] акцентує увагу на релігійних, соціальних та економічних причинах повстань, які є наслідком політики польської шляхти. Зокрема, він розглядає Куруківську угоду, яка стала каталізатором невдоволення серед козацтва.

Також у листі (діаріуш) Анджея Кості-Збіроховського представлено свідчення про конкретні випадки пригноблення, які стали причинами повстання. У підручниках причини повстань часто описуються в загальних термінах, без детального аналізу конкретних соціально-економічних умов, які сприяли виникненню цих виступів. Це може призвести до спрощеного розуміння ситуації того часу.

Т. Ковалець висвітлює наслідки повстання 1625 року, зокрема, які зміни сталися в стосунках між козаками і польською владою, та як це

вплинуло на подальші події, такі як повстання 1630 року. Він підкреслює, що хоча повстання не призвело до радикальних змін, але поклало початок новим конфліктам, які мали місце в наступні роки.

У підручниках зазвичай наводяться дані про укладення мирних угод, однак детальний аналіз наслідків для суспільства, релігії та економіки залишається недостатньо висвітленим.

Таким чином, стаття Т. Ковальця пропонує глибший аналіз повстання 1625 року, зосереджуючись на соціально-політичних та релігійних аспектах, в той час як підручники надають більш загальну картину подій, зосереджуючись на військових аспектах та фактах. Цей контраст у підходах дозволяє краще зрозуміти складність та багатогранність історії козацьких повстань в Україні.

Досліджуючи наявність додаткових джерел можна сказати, що у більшості підручників відсутні карти, фрагменти історичних джерел чи ілюстрації документів, які могли б доповнити розуміння перебігу подій і забезпечити повніше сприйняття інформації. QR-коди та посилання на зовнішні джерела є, але вони не завжди містять поглиблений зміст, обмежуючи можливість для самостійного дослідження учнями.

Порівняльний аналіз підручників із дослідженнями Т. Ковальця [21], С. Рудницького [15], В. Брехуненка [18] та М. Грушевського [12] демонструє, що підручники надають узагальнений огляд подій 1625 року, обмежуючи можливість для глибшого розуміння тактики, політичних аспектів і ролі ключових фігур повстання. Включення до підручників додаткових матеріалів – карт, фрагментів джерел та описів козацької тактики, як зазначено в наукових працях, сприяло б кращому розумінню складного політичного та військового контексту.

Ми провели розширений науковий аналіз кожного з 10 підручників, що стосуються теми Виступу Війська Запорозького 1625 року, з акцентом на наявність і подання інформації про Куруківську угоду, її причини і наслідки, та дотичних до цієї події ключових осіб (Марка Жмайла, Михайла

Дорошенка, Станіслава Конєцпольського), соціально-економічних аспектів, реєстрових козаків, кварцяного війська. Крім того, надано порівняльний аналіз матеріалів підручників із іншими історіографічними працями та оцінку наявності додаткових матеріалів (карт, QR-кодів, фрагментів джерел).

У підручнику за авторства О. Гісема, О. Мартинюка, (видавництва 2021 р.) [3] викладено основні факти щодо Куруківської угоди 1625 р., зокрема наголошено на її причини – загострення конфлікту між козаками та польською владою через обмеження козацьких прав. Роль Марка Жмайла висвітлена у контексті його діяльності як ватажка повстання, але з мінімальними деталями, що обмежують розуміння його особистих якостей і стратегій. Михайло Дорошенко згадується як один із ключових козацьких лідерів, що сприяв укладанню компромісної угоди. Позиція Станіслава Конєцпольського показана більш об'єктивно, із акцентом на його політичні амбіції. Соціально-економічний аспект розглянуто загалом, зосереджено увагу на проблемах нерівності між реєстровими та виписними козаками, але в тексті бракує глибшого аналізу економічного тиску на селянство. Роль кварцяного війська також згадано, однак відсутні докладні описи його структури та роль здійснення контролю над повстанцями. Історичні карти або фрагменти джерел не включені, однак наявні QR-коди для поглибленого вивчення. Підручник О. Гісема дає розширений контекст про Куруківську угоду та відзначає соціально-економічні умови, що їй передували, акцентуючи увагу на конфлікті між реєстровими і нереєстровими козаками, чого не містить підручник І. Щупака [10].

Вказано, що реєстрові козаки прагнули підтвердити свої права, зокрема фінансування від польської влади, але відсутній аналіз їхньої стратегії на переговорах, як це зазначає Т. Ковалець [21]. Крім того, у О. Гісема недостатньо висвітлено, як ці питання вплинули на селянство, що відзначено у дослідженнях В. Брехуненка [18]. Лідери повстання, Марко Жмайло та Михайло Дорошенко, згадуються лише в контексті переходу влади від одного до іншого, без додаткового акценту на тактичних аспектах або

дипломатичних кроках, що згадуються С. Рудницьким [15]. У тексті майже відсутня інформація про кварцяне військо, а роль Станіслава Конєцпольського автор подає спрощено, обмежуючись згадкою про його участь у придушенні повстання.

Підручник В. Власова, О. Панаріна, Ю. Топольницької, (випуск 2021 р., поглиблене вивчення) [2, с.152-153] забезпечує більш поглиблений огляд Куруківської угоди, деталізуючи її передумови та наслідки. Наведено достатньо інформації про соціально-економічний контекст – зокрема, згадано економічні труднощі, що підштовхнули козаків до виступу. М. Жмайло представлений як видатний лідер, із описом його дій і тактик, що збагачує уявлення про перебіг подій. Постать М. Дорошенка розглядається як дипломатичний посередник між сторонами конфлікту. Позиція Станіслава Конєцпольського відображена з огляду на його обережність і водночас жорсткість у вирішенні конфліктів з козаками. Роль кварцяного війська описана докладніше, з акцентом на його організаційній структурі та значенні у вирішенні питання про статус реєстрових козаків. У підручнику є QR-коди, що спрямовують на додаткові джерела інформації, однак відсутні карти і фрагменти документів.

Підручник В. Власова, О. Панаріна, Ю. Топольницької (2021 р.) [1], надає стислішу версію подій 1625 року, яка викладає основні факти про Куруківську угоду та згадує соціальні та політичні причини виступу. Інформація про М. Жмайла обмежена описом його як лідера, без подробиць про його роль у переговорах. М. Дорошенко представлений лаконічно, а роль Конєцпольського згадується лише побіжно, без докладного аналізу його політичної позиції.

Соціально-економічний аспект, хоча й згадується, представлений поверхнево, а відомості про кварцяне військо є мінімальними. Підручник не містить QR-кодів, карт або фрагментів історичних джерел, що обмежує можливості для глибшого розуміння матеріалу.

У підручнику В. Власова Куруківська угода та передумови повстання описані досить докладно з акцентом на соціально-економічні обставини. Зокрема, згадуються конфлікти між різними групами козацтва, а також вплив цих конфліктів на загальну соціальну ситуацію в Україні, що частково відповідає інформації у В. Брехуненка. Однак немає деталізації фактів про стратегію козаків, яку описує Т. Ковалець, зокрема про їхні тактичні дії під час переговорів.

М. Жмайло та М. Дорошенко згадуються без глибокого аналізу їхніх військових дій або стратегічних рішень, однак є розділ, присвячений польській стороні, де описано тактику С.Конєцпольського, хоч і не згадується кварцяне військо. QR-коди в цьому підручнику відсутні, але є кілька ілюстрацій, що покращують сприйняття матеріалу.

У підручнику І. Щупака, Б. Черкаса, О. Бурлаки, Н. Власової, К. Галушко, В. Кронгауза, І. Піскарьової, Д. Секиринського, 2021 р. [10] акцент зроблено на детальному описі причин і наслідків Куруківської угоди. Описано ключові політичні та соціально-економічні проблеми, зокрема суперечки щодо статусу реєстрового козацтва. М. Жмайло поданий з деталями щодо його особистих рис і ролі у повстанні, а М. Дорошенко та С. Конєцпольський розглянуті в контексті їхньої ролі у переговорному процесі.

Роль кварцяного війська та його значення в контролі повстанців детально висвітлено. Підручник містить QR-коди та карти, однак відсутні фрагменти первинних джерел, що могли б доповнити аналіз.

У підручнику авторства І. Щупака та ін. події, пов'язані з Куруківською угодою, викладені досить структуровано, але в стислому форматі. Причини повстання, як і укладення угоди, зводяться до напруження між козаками та польською владою, однак відсутній глибокий аналіз соціально-економічних обставин, зокрема згадка про невдоволення нереєстрових козаків або аспекти, пов'язані з фінансовим навантаженням на селянство. І. Щупак не дає розширеної характеристики кварцяного війська та

ролі С. Конєцпольського, обмежуючись загальною згадкою про польську сторону.

У розділі про лідерів повстання є коротка інформація про М. Жмайла, але його тактичні рішення та вміння вести військову стратегію, на відміну від досліджень Т. Ковальця [21] і С. Рудницького [15], розкриті поверхово. М. Дорошенко згадується як дипломатична фігура, проте недостатньо акцентовано на його ролі в переговорах з польською стороною. QR-код у підручнику веде до додаткових матеріалів, проте вони мають більше інформації загального характеру й не розширюють знання про перебіг повстання та роль конкретних осіб.

Підручник М. Мудрого, О. Аркуші (версія з поглибленим вивченням 2021 р.) [8, с.84-85] , розглядає події виступу 1625 року з акцентом на стратегічні і політичні рішення, ухвалені з обох сторін конфлікту. Докладно представлена роль М. Жмайла, вказано його дипломатичні зусилля у переговорах. Роль М. Дорошенка та С. Конєцпольського подана із врахуванням їхніх політичних і соціальних позицій. Соціально-економічний аспект, включаючи напруження між реєстровими і нереєстровими козаками, розглянуто глибше, а кварцяне військо та його функції висвітлено в контексті управління козацькими формуваннями. Підручник також містить карти і QR-коди, що посилаються на додаткові ресурси.

У підручнику Г. Хлібовської, О. Наумчук, М. Крижановської (видавництва 2021 р.) [9, с.89-90] основна увага приділена соціально-економічним причинам повстання, однак згадки про Куруківську угоду короткі, що зменшує зрозумілість для учнів. Інформація про М. Жмайла та М. Дорошенка подана без аналізу їхнього внеску у врегулювання конфлікту, а роль С. Конєцпольського не деталізується.

Роль кварцяного війська згадується коротко, а соціально-економічний аспект висвітлено зосереджено на конфлікті всередині козацького стану.

У підручнику О. Гісема, О. Гісем, О. Мартинюка (поглиблене вивчення 2021 р.) [4], подано докладний опис подій 1625 року, зокрема Куруківської

угоди, її причин і наслідків, а також значення для реєстрових козаків. М. Жмайло висвітлений як лідер повстанців із акцентом на його військових діях, а роль М. Дорошенка детально розглянуто в контексті його спроби посередництва. С. Конєцпольський описаний як політичний опонент козаків із жорстким підходом. Соціально-економічні аспекти та роль кварцяного війська подані більш детально.

Інформація у підручнику О. Дудар, О. Гука (2021 р.) [6, с.72-73] стисла, зосереджена увага на ключових моментах Куруківської угоди і її наслідках. Роль М. Жмайла подана з мінімальними деталями, тоді як Михайло Дорошенко згадується рідко. С. Конєцпольський описаний як представник польської влади без розгорнутого аналізу його стратегії. Соціально-економічні аспекти висвітлено частково, а роль кварцяного війська не уточнена. У підручнику приділено більше уваги Куруківській угоді в контексті соціально-економічних умов та інтересів різних соціальних груп. У тексті згадуються як реєстрові, так і нереєстрові козаки, а також зазначено їхні суперечності та невдоволення умовами угоди, що частково відповідає висновкам В. Брехуненка [18]. Однак більш детальний огляд соціально-економічних наслідків, наприклад, як вони впливали на селянство, відсутній.

У О. Дудар представлена інформація про М. Жмайла та М. Дорошенка, але без поглибленого опису військових тактик, які вони використовували. На відміну від підручника авторства І. Щупака [10], тут є окремий параграф, присвячений С. Конєцпольському, що краще висвітлює польську тактику, однак не містить деталей про його застосування кварцяного війська, згаданих С. Рудницьким [15]. У цьому підручнику QR-код веде до додаткових матеріалів, де міститься коротка історична довідка про повстання, однак глибшого контексту немає.

У підручнику авторства І. Щупака, Б. Черкаса, О. Бурлаки, К. Галушка та ін. (видавництва 2021 р.) [10] подано стислі відомості про Куруківську угоду з акцентом на її наслідки. М. Жмайло згадується як військовий лідер без докладного опису його внеску. М. Дорошенко та С. Конєцпольський

згадані лаконічно, без аналізу їхніх дій. Соціально-економічний контекст подано лише фрагментарно, а інформація про кварцяне військо практично відсутня. Підручник містить QR-коди для додаткових ресурсів, але не має карт та уривків із джерел.

Підручник О.Гісема, О.Мартинюка (видавництва 2016 року [5]) відзначається докладним описом соціально-економічних причин повстання. М. Жмайло поданий як ключова фігура у переговорах, а М. Дорошенко описаний як посередник, який допоміг стабілізувати ситуацію. С.Конецпольський згаданий з акцентом на його політичних цілях.

Кварцяне військо описано в загальному контексті польського управління, але без особливих деталей.

На основі праць Т. Ковальця [201С. Рудницького [15] та В. Брехуненка [18] можна побачити, що підручники містять значно спрощений виклад подій, порівняно з академічними дослідженнями. Т. Ковалець акцентує на унікальності козацької тактики, що не описано в жодному підручнику, а у С.Рудницького надається більш детальний опис стратегії польської сторони, зокрема щодо застосування кварцяного війська. В. Брехуненко розглядає соціально-економічні передумови в ширшому контексті, включаючи стосунки з донським козацтвом, що не представлено в підручниках.

Таким чином, кожен із проаналізованих підручників подає лише найбільш базову інформацію про причини та перебіг козацького виступу 1625 року і Куруківську угоду, але їм бракує представлення бойових дій, глибшого висвітлення ролі основних учасників з козацького боку, передусім М. Жмайла, М. Дорошенка і з польського боку С. Конецпольського, а також додаткових деталей про соціально-економічні наслідки, які розглянуті у працях Т. Ковальця, С.Рудницького та В. Брехуненка.

РОЗДІЛ II.

Козацьке повстання 1630 року у висвітленні шкільних підручників

Повстання 1630 року під проводом козацького ватажка Тараса Федоровича (Трясила) стало надзвичайно важливою подією в історії України. Цей епізод національно-визвольного руху висвітлює боротьбу за права і свободи, а також відображає соціально-економічні та релігійні суперечності між козацтвом та польською шляхтою. Різні авторські колективи шкільних підручників історії по-різному інтерпретують і висвітлюють це повстання, акцентуючи увагу на різних його аспектах та застосовуючи різні методики навчання. Огляд десяти підручників (випусків 2016 — 2021 років) під авторством М. Мудрого, О. Аркуші, Г. Хлібовської, О. Наумчук, М. Крижановської, О. Гісема, О. Мартинюка, О. Гука, О. Дудар, І. Щупака, В. Власова, О. Панаріна, Ю. Топольницької, Б. Черкаса та інших авторів показує як події 1630 року подаються школярам через різні призми історичного аналізу.

У підручнику М. Мудрого та О. Аркуші (видавництва 2021) [7, с.75-76] дана тема представлена § 13 під назвою «Козацько-селянські повстання 20-30-х років XVII ст.»

У підручнику для поглибленого вивчення історії України авторами запропоновано детальне висвітлення причин, ходу та наслідків повстання 1630 року. Важливий акцент зроблено на соціально-економічних та політичних причинах конфлікту: розглядаються питання посилення польського гніту, зокрема зменшення козацького реєстру, обмеження прав козацтва та релігійні утиски. Автори зосереджуються на постаті Тараса Федоровича як харизматичного лідера, здатного об'єднати козаків у боротьбі. Битва під Переяславом подана як значущий епізод, що підтверджує військову силу та згуртованість козаків, а також їхню готовність до збройного опору.

Переяславська угода описана як компромісне, але тимчасове рішення, що хоч і надало певні права, але не розв'язало глибинних суперечностей між козаками та польською шляхтою. Завдання на аналіз джерел і обговорення допомагають учням розширити розуміння цієї події та самостійно зробити висновки.

Цей підручник пропонує детальне висвітлення причин і наслідків козацького повстання 1630 року, акцентуючи увагу на соціально-економічних умовах, які призвели до конфлікту.

М. Мудрий і О. Аркуша підкреслюють роль козацтва як борців за автономію та релігійні права. Водночас, стаття Андрія Федорука та Павла Михайлини «Міське населення у народному повстанні 1630-1631 рр. в Україні» [29, с.13-24] наголошує на значній ролі міського населення у повстанні, яке страждало від податкового тиску і соціальних обмежень, чого не вистачає в підручнику. Важливість соціальних причин та участі міщан, що аналізується в статтях, демонструє необхідність інтеграції таких аспектів у навчальний процес, щоб учні мали цілісне уявлення про складні соціальні взаємодії під час повстання.

Цей підручник пропонує загальний огляд історії повстання, акцентуючи увагу на соціально-політичних змінах в Україні. Однак підручник недостатньо детально розглядає конкретні битви та військову стратегію, що обмежує його цінність. Стаття Андрія Федорука [28, с.237-243] «Про військове мистецтво козацького війська» підкреслює важливість військових аспектів, яких не вистачає в підручнику. Це свідчить про необхідність поєднання соціально-політичного контексту з військовими аспектами для кращого розуміння подій.

Підручник акцентує увагу на біографії Тараса Федоровича та його особистій ролі в повстанні, що допомагає сформувати образ ватажка. Глибше досліджується особистість Т.Федоровича, його мотивація та стратегічні рішення, які він ухвалював у критичних моментах.

Брак аналізу спільної боротьби козаків, а також недостатня увага до впливу зовнішніх факторів на виході повстання знижують розуміння учнями загального контексту епохи. Надається широкий огляд політичної ситуації, але релігійні аспекти, які часто ставили основою згуртування козаків і слугували основним чинником боротьби, залишаються практично нерозкритими. Вказані загальні причини виникнення, однак відсутня деталізація внутрішніх конфліктів у козацькому середовищі, таких як протиріччя між зареєстрованими та незареєстрованими козаками, а також соціальна напруженість між старшиною і рядами козаків. Військові дії описуються, але без достатньої деталізації ходу бойових дій, що не дозволяють повністю зрозуміти тактичну майстерність козаків та їх внесок у військове мистецтво. Крім того, недооцінюється значення маневрової тактики, знань місцевості та інноваційних підходів до ведення боїв, які забезпечили успіх.

Переяславська угода згадується без акценту на її значення для козаків. «Тарасова ніч» згадується, але інформація поверхнева. Описані лише основні факти, без контексту та аналізу впливу на події. Бракує аналізу значення цієї події. В підручнику є посилання на літературні твори Т.Шевченка (поема «Тарасова ніч») та В. Сосюри (роман у віршах «Тарас Трясило»), які перемішані з фрагментами з історичних джерел про події повстання. Як бачимо, поети були зацікавленими темою козацького повстання для усвідомлення подій власної епохи. Також згадується про німий фільм «Тарас Трясило» 1926 р. режисера Петра Чардиніна. Присутня карта, що дає змогу краще орієнтуватися у ході потій. Є фрагменти з історичних джерел.

У підручнику Г. Хлібовської, О. Наумчук та М. Крижановської (2021) дана тема представлена § 18 під назвою «Козацькі повстання 20-30-х років XVII століття». Цей підручник висвітлює повстання з огляду на соціально-економічні, політичні та релігійні причини. Особлива увага приділяється релігійним аспектам, підкреслюється спротив козацтва примусовій

католизації. Автори аналізують, як відбувалися утиски православної віри, а також описують Тараса Федоровича (Трясила) як стратегічного та харизматичного лідера, здатного об'єднати козаків у боротьбі. Відмінним аспектом цього підручника є увага до ролі культурного та національного опору, що підсилюється завданнями на обговорення релігійної та національної ідентичності українців того часу. Битва під Переяславом подається не тільки як військова перемога, але й як символ стійкості козаків перед релігійним і політичним тиском, а Переяславська угода розглядається як тимчасовий компроміс.

Цей підручник висвітлює соціально-політичні передумови козацького повстання, звертаючи увагу на ключові фактори, які призвели до конфлікту. Г. Хлібовська та її співавтори детально розглядають історичний контекст, що дозволяє зрозуміти, чому козацтво піднялося на боротьбу. Юрій Мицик у своїй статті «До історії повстання 1630 р.» [27, с.28-31] додає важливі деталі щодо діяльності Тараса Федоровича, що є важливим елементом, відсутнім у підручнику. Автор акцентує увагу на конкретних військових рішеннях і тактиках, які застосовувалися козаками, тоді як підручник не надає такого глибокого аналізу військових дій. Це показує, що для розуміння повстання потрібен баланс між соціально-політичним і військовим аналізом.

Пропонується загальний огляд подій з акцентом на їхній вплив на українську історію, а також на політичну карту того часу. Особлива увага приділяється стосункам між різними соціальними групами в Україні та їхній ролі в повстанні. Бракує конкретних військових деталей та опису боїв, що робить виклад менш наочним.

У підручнику висвітлюються загальні проблеми, але не увага акцентується увагу на релігійних конфліктах. Присутні основні причини повстання, проте не деталізується конфлікт між реєстровцями та випищниками. Військові дії описуються, але поверхнево. Переяславська угода згадується, але без розгляду важливості для козаків. Згадка про «Тарасову ніч» є, але подія описується в загальному контексті.

В основному описуються дії козацтва без глибшого розуміння причин. Потрібен більш детальний підхід до розгляду події. Присутня карта, що допомагає краще засвоїти матеріал теми. Також є інтерактивне завдання, що посилює цікавість учнів до даної теми.

У підручнику О. Гісема, О. Гісем та О. Мартинюка (2021, поглиблене вивчення) [4, с.87-88] дана тема представлена § 17-18 під назвою «Козацько-селянські повстання 20-30-х рр. XVII ст.»

У цьому підручнику основний акцент зроблено на висвітленні детального перебігу подій повстання, зокрема на питаннях польського економічного та соціального тиску. Пояснюється, як гноблення польською шляхтою посилювало опір козаків. Автори виділяють роль Тараса Федоровича (Трясила) як стратега, здатного мобілізувати козаків та досягти перемоги під Переяславом. Крім тексту, підручник містить значний ілюстративний матеріал, включаючи карти та хронології, що допомагає краще візуалізувати події. Переяславська угода подається як часткове вирішення конфлікту, що не усунуло протиріч. Завдання, зокрема на аналіз історичних документів, розвивають аналітичні здібності учнів.

У цьому підручнику детально висвітлюється хід повстання 1630 року, зокрема описуються основні етапи та їх значення для історії України. О. Гісем і О. Мартинюк надають детальний аналіз причин і наслідків повстання. У статті В. Щербака «Повстання 1630 року під проводом Тараса Федоровича» [32, с.120-123] акцентується на військових стратегіях і тактиках, що використовувалися під час повстання, зокрема в Переяславській битві. Щербак підкреслює важливість організації та підготовки козацького війська, чого не вистачає в підручнику. Це показує, що для розуміння успіху або невдачі повстання важливо досліджувати військові аспекти та їх взаємозв'язок із соціально-політичними умовами.

Підручник пропонує детальний опис подій, акцентуючи увагу на їхніх основних аспектах і соціальному контексті. Однак, як і в інших підручниках, недостатньо уваги приділено військовим стратегіям. Це обмеження

підтверджується матеріалами статей, які детально аналізують військові аспекти. Коли порівнювати з роботою Т. Ковальця, стає очевидним, що підручник потребує глибшого дослідження військових дій.

Підручник подає події повстання в хронологічному порядку, акцентуючи увагу на ключових битвах, таких як Переяславська битва, та важливих стратегічних рішеннях Тараса Федоровича. У порівнянні з іншими підручниками, тут детально розглядається військова організація козаків, включаючи їхню тактику ведення бою та структуру військових формувань. Бракує глибокого аналізу соціальних та економічних причин, що спонукали до повстання, а також впливу соціальних груп на розвиток подій. Підручник акцентує на загальному політичному становищі в Україні, зокрема на релігійних конфліктах. Однак, не приділяє достатньо уваги подіям, які відбувалися в 1629 році, та їх впливу на повстання.

Стосовно причин повстання, то в підручнику згадується незадоволення умовами Куруківської угоди, але не розкривається суперечність між реєстровими козаками та виписниками. Є загальний опис військових дій, проте відсутні деталі про чисельність військ та конкретні бої, що ускладнює розуміння стратегії та ходу повстання. Переяславська угода у підручнику висвітлюється, але без акценту на те, як вона відображає перемогу козаків у конфлікті. Тут прослідковуємо окреме згадування релігійних гасел, але без конкретизації звернень до духовенства, які могли б підсилити легітимність повстання. У підручнику є загальний опис «Тарасової ночі», однак відсутні деталі щодо її причин та наслідків. Наголошується на безпосередніх діях Тараса Трясила, але не розглядається соціально-політичний контекст. Інформація поверхнева, не дає глибокого розуміння події. Присутні ілюстрації та портрети для кращого візуального розуміння теми. В кінці параграфа зазначені основні хронологічні дати повстання, для кращого запам'ятовування.

У підручнику О. Дудар та О. Гука (2021) [6, с.74-75] дана тема представлена § 11 під назвою «Козацько-селянські повстання 20-30-х років XVII ст. «Ординація Війська Запорозького реєстрового»

У цьому підручнику повстання представлено з акцентом на відповідь козацтва на соціальний і економічний гніт, а також на боротьбу за релігійну свободу. Події 1630 року, зокрема битва під Переяславом, описані через призму особистості Тараса Трясила, якому вдалося об'єднати козаків у боротьбі. Переяславська угода розглядається з точки зору економічних наслідків для козацтва, зазначено її тимчасовий характер та обмеженість у вирішенні основних питань. Підручник містить завдання на критичне мислення, які заохочують учнів до самостійного аналізу історичних документів.

Підручник О. Дудар та О. Гука охоплює соціальні та політичні аспекти повстання, акцентуючи увагу на боротьбі козаків за автономію. Він пропонує цінну інформацію про соціально-економічні умови, які сприяли конфлікту. Однак, порівнюючи з матеріалами Андрія Федорука, зокрема його статтею «Військове мистецтво козацького війська в Переяславській битві 1630 року» [28], видно, що підручник недостатньо аналізує військові стратегії та тактики. А. Федорук пропонує глибокий аналіз військового мистецтва козаків, зосереджуючи увагу на важливості підготовки та організації бойових дій, що підкреслює недоліки підручника в цій сфері.

Підручник описує події повстання в контексті загального розвитку козацького руху, розглядаючи його причини та наслідки.

Основну увагу зосереджено на повстаннях як етапах еволюції козацької автономії, вказуючи на зростання козацького самосвідомлення. Менше уваги приділено конкретним військовим стратегіям та детальному опису дій Тараса Федоровича. Підручник описує основні проблеми, але релігійний контекст не висвітлений. Причини повстання коротко згадуються, але недостатньо деталей. Військові дії висвітлюються, з недостатнім акцентом на чисельність. Переяславська угода згадується, але без аналізу. «Тарасова ніч» згадується,

проте в контексті загальних подій повстання. Вказуються основні факти без аналізу. Інформація потребує детального розгляду. Представлено уривок із поеми Тараса Шевченка «Тарасова ніч». Вміщено карту для порівняння ходу подій повстання 1625 р. та 1630 р. Присутні інтерактивні вправи та таблиці.

У підручнику О. Гісема та О. Мартинюка (видання 2016р.) дана тема представлена § 13 під назвою «Козацько-селянські повстання 20-30-х рр.. XVII ст.» [5, с.84-85].

Цей підручник пропонує узагальнений огляд повстання 1630 року, який дозволяє учням отримати основні знання про подію. Головні причини конфлікту подано як економічний гніт та обмеження козацьких прав. Описано основні здобутки та недоліки Переяславської угоди, але відсутні глибокі аналітичні завдання. Автори роблять акцент на події як складовій визвольної боротьби, але менше уваги приділено деталям.

Цей підручник охоплює основні події повстання, намагаючись вказати на його значення в контексті історії України. Однак, у порівнянні з новішими джерелами, як-от стаття Т. Ковальця [22] «Козацька стратегія у повстанні 1630 р. в Україні», підручник не надає достатньої уваги конкретним стратегіям, які застосовували козаки під час повстання. Т. Ковалець детально аналізує військові дії та рішення, що приймалися козацьким командуванням, вказуючи на різноманітні аспекти військового мистецтва. Це свідчить про важливість більш детального вивчення військових аспектів для повного розуміння історичних подій.

Відображає повстання в контексті інших козацьких повстань, акцентуючи увагу на історичному значенні 1630 року. А також використано більшу кількість історичних джерел для підтвердження фактів, що підвищує історичну достовірність викладу. Військові дії описані у загальних рисах, без деталізації ключових моментів.

Повідомлення про «Тарасову ніч» є, але без глибини. В основному інформація про військові дії. Потрібен більш детальний опис.

У підручнику О. Щупака, В. Власової, С. Бурлаки та ін. (2021) [10, с.73] дана тема представлена § 16 під назвою «Козацько-селянські повстання 20-30-х років XVII ст. «Ординація Війська Запорозького». Підручник під керівництвом О. Щупака особливу увагу приділяє культурним і національним аспектам повстання, підкреслюючи роль козаків як захисників української ідентичності та православної віри. Автори зазначають, що козацтво було не лише військовою силою, але й духовною опорою українців. Тарас Трясило представлений як герой, здатний вести свій народ до перемоги. Значення битви під Переяславом розглядається у ширшому контексті національного опору, а Переяславська угода описана як крок до короткострокового миру. Завдання підручника спрямовані на формування навичок критичного мислення, що заохочує учнів до глибшого розуміння національної боротьби.

Цей підручник надає обширний огляд періоду козацького повстання, акцентуючи увагу на його важливості в історичному контексті. Однак брак конкретних деталей про військові дії робить його менш корисним для глибокого розуміння конфлікту. Статті, такі як «Військове мистецтво козацького війська» А. Федорука [28], надають важливі аспекти, які не враховані в підручнику. Аналіз військових стратегій і тактик може бути використаний як доповнення до загальних історичних фактів, представлених у підручнику.

Підручник включає опис повстання в ширшому контексті соціальних змін у Речі Посполитій, зокрема, зазначає вплив повстання на місцеве населення. Окремий акцент робиться на соціальних наслідках повстання для міщанства та селян, а також на їхній участі в козацькому русі. Військові деталі подані фрагментарно, що не дозволяє читачеві повноцінно зрозуміти стратегічні рішення та дії козаків.

Дає чітке уявлення про політичну ситуацію, але не звертає уваги на релігійні суперечності. При аналізі причин повстання основні фактори згадані, але без акценту на суперечності між різними козацькими групами.

Військові дії оглядаються в контексті важливих битв, проте не аналізуються деталі їх стратегії. Лише частково згадується Переяславська угода. Підручник містить загальне посилення на «Тарасову ніч» без детального аналізу. Сфокусовано увагу на загальних військових діях, але не розглядаються глибші соціально-політичні деталі. Необхідно більше конкретних деталей.

Присутні практичні вправи, ілюстрації, таблиці, схеми, карта, онлайн-вправа «Козацькі повстання», що допомагають краще зрозуміти матеріал. Є посилення на відео «Тарасова ніч» («Козацька звитяга»).

У підручнику для загального курсу викладено базові аспекти повстання, описано польський економічний тиск і релігійні обмеження. Повстання розглядається як результат накопичених невдовольень. Переяславська угода описана коротко, без глибокого аналізу її значення. Завдання сконцентровані на закріпленні основних фактів, що полегшує розуміння події, але не сприяє розвитку навичок аналізу.

Цей підручник аналізує повстання в контексті загальноукраїнських подій та їхніх наслідків.

Приділяється увага формуванню козацької свідомості та національної ідентичності, що є важливим аспектом в розумінні мотивів повстання. Брак конкретики у військових діях Тараса Трясила та недостача стратегічного аналізу результатів битв.

У підручнику проілюстрований короткий огляд причин без поглиблення у внутрішні конфлікти. Подано тільки загальну інформацію перебігу військових дій. Переяславська угода згадується без глибокого аналізу. Недостатньо уваги звернено на релігійну сторону події.

Згадка про «Тарасову ніч» присутня, проте обмежується лише коротким описом події. Не розглядаються наслідки події та її значення для козаків. Інформація є неповною і потребує розширення.

У підручнику В. Власова, В. Панаріна та Т. Топольницької (2021, поглиблене вивчення) [2, с.153-155] дана тема представлена § 17 під назвою «Козацько-селянські повстання 20-30-х років XVII ст.»

У версії підручника для поглибленого вивчення подано детальний опис повстання 1630 року та значення Переяславської угоди, яка згадується як компромісний і тимчасовий мирний договір. Повстання висвітлюється як приклад відваги козацтва та їхнього прагнення до свободи. Завдання на критичний аналіз сприяють формуванню аналітичного мислення у здобувачів освіти.

Цей підручник зосереджений на детальному описі історії козацького повстання, зокрема на соціальних та військових аспектах. Власов і його колеги акцентують увагу на важливості соціальних умов, які призвели до повстання. Проте статті, такі як робота Т. Ковальця [22, с.156-162], пропонують більш детальну інформацію про військові стратегії козацького війська. Т. Ковалець розглядає різні тактики, які використовувалися козаками під час конфлікту, що є важливим аспектом, який не завжди відображений у підручнику. Це свідчить про необхідність збалансованого підходу до вивчення історії, включаючи як соціально-політичні, так і військові аспекти.

Статті А. Федорука, зокрема «Військове мистецтво козацького війська в Переяславській битві 1630 року» [28] надають глибокий аналіз військових стратегій і тактики. Ці матеріали служать важливим доповненням до підручників, оскільки вони висвітлюють деталі, які зазвичай залишаються поза увагою в навчальних матеріалах. Зокрема, Федорук розглядає організацію козацького війська та використання різних тактик, що є критично важливими для розуміння успіху або невдачі повстання.

Підручник зосереджується на політичних аспектах повстання, зазначаючи роль шляхти та політики Речі Посполитої у розвитку подій. Окремий акцент робиться на зовнішньополітичних факторах, що вплинули на повстання, а також на ролі різних соціальних груп у конфлікті. Менше

уваги приділено детальному опису військових дій і участі простих козаків, що позбавляє читача розуміння загального контексту повстання.

Автори підручників висвітлюють соціальні проблеми, проте релігійні конфлікти залишаються на другому плані. Згадуються загальні причини повстання, однак не акцентується на внутрішніх розкладах у козацькому середовищі, що робить картину неповною. Військові дії описуються з браком деталей про чисельність і складові кампанії. Не підкреслюється важливість Переяславської угоди для козаків. У підручнику приділяється мінімальна увага до релігійних аспектів події, без детального аналізу.

Підручник згадує «Тарасову ніч», описуючи її як важливу частину повстання.

Вказуються дії повстанців, але не акцентується на їх мотивації чи впливі на подальший розвиток конфлікту. Додаткова інформація про контекст була б корисною. Присутні ілюстрації до фільму «Тарас Трясило» 1926 р. Є логічні схеми та інтерактивні завдання до теми. Надаються уривки з історичних документів.

Аналіз підручників демонструє широкий спектр підходів до висвітлення козацького повстання 1630 року. Підручники для поглибленого вивчення (зокрема, авторства М.Мудрого, О.Аркуші; В.Власова, О.Панаріна, Ю.Топольницької) пропонують детальний аналіз подій, спрямований на формування критичного мислення та здатності до аналізу першоджерел. Підручники загальної програми (Гісем, Мартинюк) акцентують увагу на головних фактах і подіях, але не завжди приділяють увагу контексту, який сприяє розумінню глибинних причин і наслідків. Завдяки такому розмаїттю учні можуть як отримати базові знання про історичні події, так і розвивати навички аналітичного мислення, що є важливим для формування цілісного розуміння історії національно-визвольної боротьби України.

РОЗДІЛ III.

Бунт під проводом Івана Сулими у представленні найновіших підручників для ЗЗСО

Простежуємо події, котрі відбувалися 1632-1634 років. Виступ козаків на чолі з Іваном Сулимою (1635 р.). Тисячі козаків брали участь у Смоленській війні (польсько-московській). Саме в цей час у 1634 році між Москвою та Варшавою було укладено Полянівський мирний договір. Польська держава вкотре спробувала знищити козацтво. А в лютому 1635 року сейм Речі Посполитої ухвалив постанову «Про припинення козацького свавілля». На територію Наддніпрянщини було введено коронне військо, встановлено контроль над козацтвом. Польща мала намір внизу Дніпра біля Запорізької Січі хорошу фортецю, де завжди була б польська залога. це забезпечило б нагляд за тими, хто хоче втекти на Низ Дніпра. Також був би перекритий шлях постачання їжі та боєприпасів.

Фортецю збудували на правому березі Дніпра біля першого порога – Кодацького, звідси й назва фортеці. За чотири місяці її було споруджено. Запорожці були незадоволені цим будівництвом. Козаки обирають гетьманом Івана Сулиму. Він складає план ліквідації фортеці та розсилає універсали із закликом до боротьби. У серпні 1635 року козаки перебили всю охорону та, захопивши фортецю Кодак, зруйнували її вщент. Проте неочікувано повернулося коронне військо з війни на Балтиці. Івана Сулиму і ще п'ятьох його соратників передали полякам. Якщо бути точними, то лише самих козаків було відправлено до Польщі, де й страчено.

Після великого повстання 1630 року відбулося одне з наймасовіших виступів в 30-х років XVII століття під проводом Тараса Федоровича

(Трясила) — виступ українських селян та козаків випищиків. Чітким приводом до виступу стало побудова замку Кодак на Дніпрі польським урядом.

Причинами стали посилення кріпосництва польсько-католицького національно-релігійного гніту на Україні просування цього гніту все більше і більше на південно-східну Україну. Запоріжжя для польського уряду було загрозливе не стільки своїми морськими походами скільки величезною його роллю у внутрішній політиці. Саме запорізька Січ стала осередком звідки розпочинались народні повстання проти польських панів.

Вже 1634 році як бачимо з листа короля Владислава IV до коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського від 27 листопада 1634 року частину польських військ розташували на подніпров'ї для запобігання свої волі козацької (*swejwoli kozackiej*), тобто повстанням [14, с.62], небезпека яких вочевидь була чітко окресленою. За польськими джерелами козаків набиравось на Україні 60 000. Серед цього почався рух загрозливий для Речі Посполитої про що засвідчують методи вжиті польським керівництвом. При запобіганні рухові король висилає до козаків своїх комісарів Адама Киселя ротмістра Голуба Лукаша Жолкевського. І тут бачимо найцікавіше у листуванні С.Конєцпольського до А. Киселя від 20 листопада 1634 року: «Король бажав аби військо запорізьке в доброму порядку залишилось і вже жодного приводу до неприязні поганству», «Тепер з нами примиреному не давало для чого спеціально до них послів своїх послати хоче».

А ще простежуємо таку річ як С.Конєцпольський наказує А.Киселеві у всьому прислухатись Лукаша Жолкевського причому Киселеві потрібно буде виїхати з реляцією на сейм, наголошується, щоб родмістр Л. Голуб з місця не виїжджав прослідкував за тим аби всі човни спалені були.

У серпні 1635 року після закінчення будівництва Кодака відбувся перший акт Виступу Запорожців на чолі з гетьманом Іваном Сулимою проти польського панування на Україні. Це був початок другого туру боротьби українського народу проти гніту шляхти в 30-х роках XVII століття, але ж

виступ у 1635 році через зраду частини реєстрової старшини обмежився лише зруйнуванням Кодака. Фортецю Кодак було зруйновано 18 серпня по старому стилю 1635 року про що подає втікач Ліпляїв після успенцева дня, а Львівський літопис уточнює цю дату третій день після Успіння яке святкувалось 15 серпня по старому стилю. І розуміючи ці події які відбуваються з часом ми повинні чітко виокремити два факти: перший - це був виступ випищиків чи реєстрових? Другий знищення Кодака пов'язане з морським походом козаків чи це відбулося незалежно від нього? Ось до прикладу М. Грушевський твердить що зруйнування Кодака не мало жодного зв'язку з морським походом . Морські походи діялися самі по собі були ділом свого вільного козацтва, а зруйнування Кодака коли не виключно то в дуже значній мірі було мабуть ділом реєстрового війська [13, с.221-223]. Тому виступ випищиків можна описати так: велика чисельність козаків на чолі з І.Сулимою ходила в морський похід та під Азов разом з донськими козаками. Повернувшись з походу на Запорожжя вони дізнаються про збудову Кодака фортеці. Щоб запобігти зміцненню польському урядові на Україні вирішують розпочати повстання і виступити на волость. У своїх листах 1637 році П. Бут (Павлюк) писав про зраду та підкуп реєстрових його цитата: «А тих зрадників скільки їсть їх у нас у війську. що їм обіди вечері і бенкети у пана Жолкевського бували і за те товаришів наших пану повидавали і не одному уха пообтинано та до Гадяча вали сипати запроваджено тих зрадників військових не бороніть, піймавши до армати військової приставте» [13]. Отже з радістю реєстрової старшини уряд Польщі запобіг зростанню повстання на Україні в 1635 році. Головнокомандувача повстання І. Сулиму і ще п'ятьох привезли на сейм 12 грудня 1635 року його і ще трьох четвертовано, а ось Павлюка і ще одного помилено І. Сулима на допиті виправдовувався, мовляв, що козаки не знали хто саме побудував Кодак вони думали ,що це самі німці без їхньої польської згоди. Все ж таки це не допомогло. Перед смертю Сулима приймає католицтво і просить покласти йому у труну золоту медаль отриману від папи Римського. Але і це не

допомогло. Сулима був страчений уже католиком. Зважаючи на його життєвий шлях можна поміркувати, що у 1635 році очолив повстання як гетьман Запорозький а ініціатором все ж таки були Павлюк та його друзі, що загинули у Варшаві. Український народ зберіг пам'ять про Сулиму у народних піснях де чітко змальовано дух та характер виступу Сулими та описує ставлення населення до цієї події «Ой в городі в батурині, дзвони задзвонили, то козаки молоденькі у раді радили [13]. Ця пісня як і інші твори усної народної творчості тих часів висвітлює ненависть українського народу до панів ляхів, до тих хто захопив і руйнує його землю його багатство. Пісня закликає підніматися та єднатися всім народом для боротьби проти шляхетської панівної Польщі.

У підручнику Власова В., Панаріна О., Топольницької Ю. «Історія України», (видання 2021 р. поглибленим вивченням історії) висвітлюється, що основні передумови бунту І. Сулими виникли через невдоволення козацтва, зокрема, обмеження їх прав і свобод, яке Польща посилювала з метою контролю над запорозьким козацтвом. Увага зосереджується на створенні фортеці Кодак, яка перешкоджала вільному руху козаків і виступала символом польської влади на Дніпрі. Підручник, за цією темою, дає загальну історичну довідку про фортецю, а також про соціально-політичну напругу, яка зростала між козаками та польською адміністрацією.

У порівнянні з працею В. Щербака, [31] де зазначається, що основною мотивацією повстання були не лише соціально-економічні причини, але й духовні, зокрема релігійні утиски, підручник пропонує менш детальний огляд цього аспекту, фокусуючись переважно на політичних та економічних факторах.

У підручнику коротко описано військовий маневр І.Сулими [31, с.135] та козацькі загони, які здійснили несподіваний напад на фортецю в 1635 році. Подається інформація, що цей штурм був добре організований, що свідчить про військову майстерність І. Сулими як стратега. Висвітлюється також факт

швидкого захоплення та руйнування Кодаку, проте деталі про тактику та саму операцію обмежені.

На відміну від Т. Ковальця [25, с.53-56], який акцентує увагу на ретельній підготовці та продуманому стратегічному задумі І.Сулими, підручник не надає реконструкції планів та не обговорює можливі варіанти розвитку подій після захоплення фортеці. Це звужує розуміння масштабів повстання і ролі Сулими як лідера, оскільки не розкриває його тактичної гнучкості та здатності до оперативного реагування.

Висвітлюючи стратегічний задум, підручник обмежується висновком, що дії Сулими спричинили хвилю піднесення серед козаків і зміцнили їхній дух супротиву. Проте описується, що повстання було невдовзі придушене, а сам Сулима – страчений. Такий висновок є дещо узагальненим і позбавленим детального аналізу наслідків.

Праця Івана Іванцова [14], натомість, аналізує повстання як частину загальнонаціонального опору проти польської шляхти, з акцентом на підняття козацької свідомості. Підручник не розглядає бунт як фактор наростання масштабнішого національно-визвольного руху, фокусуючись більше на його локальних наслідках, ніж на довгострокових впливах на козацтво.

Порівнюючи цей підручник з науковою розвідкою Юрія Мицика [27, с.28-31], видно, що підручник оминає деякі документи й факти з коронної документації польського уряду, які допомагають зрозуміти, наскільки Кодак був важливим стратегічним об'єктом для польської адміністрації. Це зменшує розуміння напруги між сторонами конфлікту та не повністю розкриває, чому Кодак мав значення не лише як військовий об'єкт, але й як символ польської експансії.

В. Антонович [11, с87-99], у своїй праці про козацькі часи, інтерпретує бунт І. Сулими як одну з подій, що вплинула на формування національної ідентичності козацтва. У підручнику такої ідеї немає, тож виклад

зосереджується на конкретній події без обговорення її значення для національного руху.

Загалом, підручник Власова [1, с.101-102] та співавторів надає доволі лаконічний огляд бунту І. Сулими. Він не занурюється глибоко у стратегічні й політичні аспекти, зосереджуючись радше на хронології подій і основних фактах. Порівняння з працями В.Антоновича [11, с.87-89], І. Іванцова [14, 59-84], Т. Ковальця [25, с.53-56], Ю. Мищика [27, с.28-31], В. Щербака [31, с.144-146], й показує, що в підручнику бракує глибшого контексту та менш чітко висвітлюється складність стосунків між Польщею та козацтвом, а також не розкриває повністю ідейно-політичне значення бунту.

У підручнику Дудар О., Гука О. [6, с.76] «Історія України», (видання 2021р.) подано короткий вступ про будівництво фортеці Кодак як символу польської експансії та про збільшення напруги між Польщею і запорозькими козаками. Зазначено, що польська влада намагалася обмежити козацькі вольності, встановивши контроль над їхніми пересуваннями. Релігійний контекст згадується, але не аналізується в глибину.

На відміну від В. Щербака [31], який підкреслює духовну та культурну складову в напрузі, підручник О. Дудар і О. Гука [6] зосереджується переважно на політичних причинах конфлікту.

Описуючи дії І. Сулими та штурм Кодаку автори подають короткий опис подій: наголошується на раптовості атаки І.Сулими, але без конкретики щодо тактичних прийомів. Описують швидкість захоплення Кодаку, проте не деталізуються дії Сулими, які дозволили козакам подолати добре укріплену фортецю. Також відсутній опис післязахопних дій.

Порівняно з роботою Т. Ковальця [25], де розглянуто цю операцію, як вдалий стратегічний задум із ретельно спланованою тактикою, підручник пропонує значно простіший опис. Це не дозволяє учням зрозуміти, чому саме дії Сулими мали такий успіх.

Щодо наслідків, підручник подає загальний висновок про те, що повстання не мало значного успіху, оскільки І. Сулиму було згодом

захоплено та страчено. Відсутнє обговорення тривалих наслідків для козацького руху та впливу цієї події на національно-визвольний рух.

На противагу праці І.Іванцова [14], який інтерпретує повстання як частину ширшого супротиву, підручник не розкриває цей аспект і не пов'язує бунт із формуванням національної свідомості.

Ю.Мицик [27] у своїй праці подає документи польської адміністрації, які підкреслюють стратегічне значення Кодаку. В підручнику не подано подібної інформації, що зменшує розуміння того, чому Кодак мав таке велике значення для обох сторін.

В.Антонович, який аналізує бунт як важливий етап у боротьбі козацтва, висвітлює ідею становлення національної ідентичності. У підручнику О. Дудар і О. Гук ця тема не розкрита.

Підручник О. Дудар і О. Гук, як і попередні, описує бунт І. Сулими загальними рисами. У тексті бракує аналізу стратегічного аспекту та впливу повстання на національно-визвольний рух. Порівняно з працями В. Антоновича, І. Іванцова, Т. Ковальця, Ю. Мицика, В. Щербака у підручнику відсутні важливі деталі щодо значення фортеці Кодак для польської влади, а також щодо тривалих наслідків повстання.

У підручнику М. Мудрого, О. Аркуші [7, с.77-78] (видання 2021р.) описано політичні та соціальні передумови, які призвели до конфлікту між козаками та польською владою, включаючи будівництво фортеці Кодак для контролю над пересуванням козаків. Подаються економічні причини невдоволення, хоча згадки про релігійний аспект практично відсутні, що звужує розуміння конфлікту.

В. Щербак [31], у своєму аналізі, наголошує на важливості релігійної напруги та згуртуванні навколо національної ідеї, яку підручник М. Мудрого і О. Аркуші подає менш виразно.

Захоплення фортеці Кодак розглянуто досить стисло, з акцентом на організованості нападу. Вказується, що козаки під керівництвом Сулими швидко захопили фортецю завдяки несподіваності атаки. Втім, не

деталізується стратегічна майстерність Сулими, що лишає без уваги військові аспекти планування.

Порівнюючи з роботою Т. Ковальця [25], яка містить глибокий аналіз стратегії, підручник М. Мудрого і О. Аркуші подає інформацію поверхово, що може створити в учнів уявлення про повстання як про невинуватий, але спрощений акт.

Підручник подає загальний висновок про те, що повстання не досягло своєї мети через подальший арешт і страту І. Сулими. Але бракує висновків про значення цього виступу в контексті визвольного руху та національної ідеї, що можна побачити в роботах І. Іванцова і В. Антоновича, які трактують повстання як важливу частину національно-визвольної боротьби.

Ю. Мицик [27], аналізуючи значення Кодаку, підкреслює, як його будівництво вплинуло на козацьке середовище, але підручник М. Мудрого і О. Аркуші не подає подібної інформації. Історичний контекст обмежено до загальних описів, без розширення на політичний чи військовий вимір з польського боку.

Підручник М. Мудрого і О. Аркуші містить стислий опис повстання, але без аналізу глибоких причин і значення для національної боротьби. У порівнянні з працями В. Щербака, Т. Ковальця, І. Іванцова та інших, текст підручника виглядає поверховим, особливо в питаннях стратегічних та національних наслідків бунту.

Авторки підручника Хлібовської Г., Наумчук О., Крижановської М. [9, с.91] (видання 2021р.) розглядають передумови повстання в контексті політичних обмежень козацьких прав та будівництва фортеці Кодак як засобу контролю. Соціально-економічний вимір конфлікту зображений стисло, хоча вказано, що будівництво Кодаку викликало обурення серед козаків.

У роботі В. Щербака [31] обставини розглядаються ширше, включаючи релігійний конфлікт, чого підручник Хлібовської не висвітлює. Релігійні аспекти конфлікту у підручнику залишаються невисвітленими.

Підручник наводить короткий опис штурму Кодаку, відзначаючи успішний захоплення завдяки раптовості нападу. Проте відсутній глибокий аналіз тактики І. Сулими, що робить подію виглядом звичайної атаки.

Т. Ковалець [25] у своїй праці наголошує на важливості військового планування та нестандартних рішень, що дозволило козакам подолати польські укріплення, але ці деталі у підручнику Г. Хлібовської не враховано.

Підручник описує наслідки повстання коротко, зокрема страта І.Сулими подається як основна подія, що завершила бунт. Однак не зазначено, як цей виступ вплинув на національну ідею та подальші повстання.

Порівнюючи з працею І. Іванцова [14], який бачить бунт як значний прояв козацької боротьби, підручник виглядає більш нейтральним, без історичного ідеалізму чи патріотичного акценту.

В. Антонович [11, с.87-99] трактує бунт І. Сулими як важливий етап козацької історії, зазначаючи його вплив на подальші події, що лишається поза увагою підручника Г. Хлібовської. Додаткові джерела, зокрема Ю. Мицика [27, с.28-31], містять польські документальні свідчення, що додають розуміння важливості фортеці, однак у підручнику ці аспекти не висвітлено.

Підручник Хлібовської подає події повстання стисло і без поглибленого аналізу стратегічного задуму чи національного значення бунту. Порівняно з працями В. Щербака, Т. Ковальця та інших істориків, у тексті бракує важливих деталей, що дозволили б краще зрозуміти місце повстання Сулими в історії визвольного руху.

Підручник Щупака І. та ін. [10, с.74] (видавництва 2021р.) коротко зазначає політичну напругу, що виникла через будівництво Кодаку та обмеження прав козаків. Передумови конфлікту представлені як результат втручання польської влади, що намагалася обмежити вольності козацтва. Однак релігійний аспект майже не розглянуто.

В. Щербак [31] подає ширший аналіз, включаючи духовно-культурні аспекти конфлікту, чого у підручнику І. Щупака бракує.

Штурм Кодаку описується стисло, без подробиць тактики та організації, що створює враження простої військової операції. Вказується, що несподіваність атаки була основним фактором успіху, але не зазначається стратегічна винахідливість І. Сулими.

На відміну від праці Т. Ковальця [25], підручник не показує військову майстерність І. Сулими, що робить виклад подій менш захопливим і менш інформативним.

Опис наслідків зосереджується на втратах серед козаків і загибелі Сулими. Підручник не розглядає цей виступ як частину ширшого визвольного руху чи як подію, що вплинула на національне самовизначення.

І. Іванцов [14] і М. Антонович [11] інтерпретують бунт як вагомую частину боротьби, надаючи йому довготривале значення. У підручнику І. Щупака цей аспект недостатньо розкритий, що обмежує розуміння читачів щодо історичного значення повстання.

На відміну від Ю. Мицика [27], який акцентує на значенні Кодаку в польській політиці, підручник не дає уявлення про це значення. В. Антонович [11] розглядає бунт як важливий етап у національно-визвольному русі, однак ця ідея не відображена в підручнику.

Підручник І. Щупака та інших [10], подає загальні відомості про повстання Івана Сулими без аналізу стратегічних рішень та довготривалого значення події. Порівняно з працями інших істориків, підручник виглядає поверхово, що не сприяє глибокому розумінню історичного контексту повстання.

У підручнику Гісема О., Мартинюка О. [3, с.68-69] (видання 2021р.) передумови бунту під проводом І. Сулими подані з акцентом на економічні та політичні чинники. Будівництво фортеці Кодак пояснюється як спроба польської влади обмежити свободу пересування козаків, що викликало обурення. Автори приділяють увагу соціальному аспекту конфлікту, проте релігійний вимір майже не висвітлений.

Робота В. Щербака [31] додає релігійно-культурну складову, яка не розкрита в підручнику О. Гісема і О. Мартинюка [4, с.88-89], де політичні аспекти переважають над іншими факторами.

Опис штурму фортеці Кодак стислий, з акцентом на раптовість нападу. Однак не детально описана тактика і стратегія, що залишає учням лише загальне уявлення про цю подію. Згадується тільки успішний захоплення фортеці, без розгляду стратегічних кроків І. Сулими.

У порівнянні з Т. Ковальцем [25], який розкриває стратегічну майстерність І.Сулими, підручник О. Гісема і О. Мартинюка [3] пропонує більш лаконічний опис без військового контексту.

Щодо наслідків, автори зазначають арешт і страту І. Сулими, не підкреслюючи значення бунту для подальших козацьких рухів і розвитку національної ідентичності. Це відрізняється від аналізу Іванцова, який бачить бунт як початок ширшої національної боротьби, а також від В. Антоновича [11], який робить наголос на ідеях самовизначення.

В. Антонович [11] і В. Щербак [31] розглядають повстання І. Сулими в ширшому контексті боротьби за свободу і самовизначення. Підручник не подає достатнього історичного аналізу значення бунту для національної боротьби, залишаючи учнів із неповним розумінням важливості цієї події. Ю.Мицик [27] детально висвітлює польське бачення значення Кодаку, але цей аспект не відображений у підручнику.

Підручник О. Гісема і О. Мартинюка [3] пропонує стислий виклад подій без детального аналізу стратегічної майстерності І. Сулими та значення бунту для національно-визвольної боротьби. Порівняно з працями інших істориків, цей підручник менш насичений деталями, що обмежує розуміння історичного контексту учнями.

У підручнику Гісема О., Мартинюка О., Гісем О. [4] (видання 2021р. з поглибленим вивченням історії) передумови бунту подані дещо ширше, з описом економічних і політичних причин конфлікту. Польська влада прагнула посилити контроль над козацтвом через будівництво фортеці

Кодак, що викликало невдоволення серед козаків. Соціально-економічні передумови висвітлені докладніше, проте релігійний вимір знову не згадується.

В. Щербак [31], на відміну від авторів підручника, акцентує на релігійно-культурних аспектах конфлікту, чого не вистачає в матеріалі О.Гісема.

Штурм Кодаку описується як добре спланований напад, у якому козаки здобули перевагу завдяки раптовості. Згадується про героїзм козаків, але бракує деталей про тактику та стратегію, які відіграли вирішальну роль у цій події. Такі деталі присутні у працях Т. Ковальця [25], який розкриває стратегічні деталі, проте підручник не використовує цих деталей.

Наслідки повстання описано лаконічно, з акцентом на страту І. Сулими та поразку. Не розглядається, як цей виступ вплинув на козацький рух і формування національної ідеї, що, навпаки, висвітлюється в роботах І.Іванцова [14] і В. Антоновича [11], які трактують бунт І. Сулими як один з кроків до національного відродження.

Роботи В. Антоновича [11] і В. Щербака [31] підкреслюють національно-визвольне значення бунту, чого підручник для поглибленого вивчення історії не висвітлює повною мірою. У роботі Ю. Мицика [27] розглядається польське бачення стратегічної важливості Кодаку, але це теж не розкрито у підручнику.

Підручник для поглибленого вивчення історії містить трохи більше деталей, ніж стандартний курс, однак йому все одно бракує аналізу стратегічного задуму та впливу повстання на національно-визвольну боротьбу. Це робить його менш інформативним у порівнянні з працями інших істориків.

Підручник Дудар О., Гука О. [6] (видавництво 2021р.) висвітлює передумови бунту на основі економічних та політичних обмежень, накладених на козаків. Вказується, що будівництво Кодаку стало одним із

основних чинників конфлікту. Релігійний аспект майже не згадується, що обмежує розуміння повної картини подій.

В. Щербак [31] акцентує на релігійному аспекті конфлікту, що дозволяє глибше зрозуміти мотиви козацтва, проте цієї інформації у підручнику О.Дудар і О. Гука немає.

Штурм фортеці Кодак представлено як раптовий і успішний напад, але без згадки про стратегічні деталі. Опис створює враження про несподіваність нападу як основний фактор успіху, без аналізу планування та тактики І.Сулими.

Т. Ковалець [25] описує ці аспекти докладно, демонструючи майстерність І.Сулими, проте підручник О. Дудар і О. Гука [6] цього не подає.

Щодо наслідків повстання, у підручнику йдеться про поразку та втрату І. Сулими, проте не надається історичне значення бунту як частини визвольного руху. Роботи І. Іванцова [14] та В. Антоновича [11] надають цьому виступу важливого значення в контексті національно-визвольної боротьби, що відсутнє в підручнику.

В. Антонович [11] і В. Щербак [31] трактують повстання як важливий етап козацького руху за свободу і самовизначення. Ю. Мицик [27] досліджує вплив Кодаку на польську політику, що також не відображено в підручнику.

Підручник О. Дудар і О. Гука [6, с.75-76] обмежено висвітлює події повстання І.Сулими, подаючи загальні відомості без аналізу національно-визвольного значення. Порівняно з працями інших істориків, підручник недостатньо розкриває стратегічні аспекти та значення події в контексті визвольної боротьби.

У підручнику Мудрого М., Аркуші О. [8, с.88] (з поглибленим вивченням історії, видання 2021), автори розглядають передумови повстання І.Сулими детальніше, ніж у стандартному виданні. Основну увагу вони зосереджують на соціально-економічних та політичних умовах, які сприяли бунту, зокрема на будівництві фортеці Кодак. Однак релігійний аспект і

культурні причини невдоволення запорожців все одно залишаються практично поза увагою.

На відміну від підручника, В. Щербак [31] у своїй праці наголошує на релігійній складовій конфлікту, що дозволяє розглядати повстання не лише як антиурядову акцію, а й як форму захисту козаками своєї віри та культурних цінностей. Це доповнення допомагає краще зрозуміти комплексність причин повстання, чого не вистачає у підручнику з поглибленим вивченням.

Штурм фортеці Кодак представлено більш детально, ніж у стандартному підручнику: акцент зроблено на підготовку запорожців до нападу, а також на елемент несподіваності як ключової тактичної переваги козацького війська. Автори описують героїзм та рішучість І. Сулими і козаків, але при цьому не подають ширшої стратегічної картини.

У праці Т. Ковальця [25] наведено значно більш детальний аналіз стратегічного задуму І.Сулими, зокрема описано тактичні маневри, які дозволили запорожцям здолати польський гарнізон. Підручник, попри розширене видання, не розкриває ці аспекти належною мірою, що не дозволяє учням оцінити військову майстерність і тактичне планування козацького провідника.

У підручнику зазначено, що після захоплення фортеці Кодак польський уряд організував жорстоку помсту і стратив І. Сулиму, але значення повстання для національно-визвольної боротьби не розкривається достатньо глибоко. Автори згадують про реакцію польської влади, однак уникають деталізації щодо ролі бунту Сулими у формуванні національної ідентичності та опору проти польського гноблення.

І. Іванцов [14] у своєму дослідженні підкреслює роль повстання як важливого етапу у визвольному русі українського народу, а В. Антонович описує цю подію як значущий крок у формуванні національної свідомості запорожців. Порівняно з цими працями, підручник з поглибленим вивченням надає школярам досить обмежене розуміння ідейної спадщини І. Сулими.

Роботи В. Антоновича [11] та В. Щербака [31] показують повстання І. Сулими як важливий крок у національній боротьбі проти польського гніту та прагнення до збереження культурної ідентичності. Цей аспект у підручнику Мудрого М. і Аркуши О., не розкривається повною мірою, що обмежує уявлення про подію як про частину більшого національного контексту.

Ю. Мицик [27] у своїй праці розглядає будівництво фортеці Кодак з точки зору польської адміністрації та значення цієї події для зміцнення контролю над козаками. Такий підхід допомагає зрозуміти роль Кодаку як символу польського утиску, однак підручник не згадує про це з поглибленої перспективи, залишаючи цей аспект поза увагою.

Підсумовуючи, цей підручник, попри розширене видання, обмежено розкриває повстання І. Сулими як частину національно-визвольного руху, не включаючи в аналіз культурний та релігійний аспекти. Порівняння з працями В. Щербака [31], Т. Ковальця [25] та інших істориків дозволяє краще зрозуміти значення цієї події в історичному контексті, чого підручник недостатньо досягає.

У підручнику Власова В., Панаріна О., Топольницької Ю. [1, с.101-102] (видання 2021р.) автори надають загальні відомості про передумови бунту І. Сулими, акцентуючи увагу на соціально-економічних факторах, таких як агресивна політика польської шляхти та обмеження прав козаків. Вони підкреслюють, що будівництво фортеці Кодак стало каталізатором козацького невдоволення. Однак релігійний аспект та культурні фактори залишаються непоміченими.

У порівнянні з працею В. Щербака [31], яка розглядає релігійні та культурні причини повстання, підручник В. Власова обмежує своє пояснення переважно економічними та політичними аспектами. Це може спотворити уявлення учнів про різнобічність причин, що призвели до повстання.

Штурм Кодаку в підручнику описується в загальних рисах, зосереджуючи увагу на героїзмі І. Сулими і запорожців. Однак стратегічні та тактичні деталі, такі як планування нападу та розробка стратегій, не

висвітлюються. В результаті опис здається поверхневим і не дає повного уявлення про складність військових дій.

Т. Ковалець [25] у своїй праці надає детальний аналіз військових стратегій Сулими, включаючи планування та виконання штурму, що дозволяє читачеві оцінити його якості як військового лідера. Власов і колеги не враховують ці аспекти, що обмежує учнівське сприйняття значущості військових дій козацького отамана.

У підручнику зазначається, що повстання завершилося поразкою І.Сулими, який був страчений. Проте значення цієї події в контексті національно-визвольної боротьби не розглядається належним чином. Автори не акцентують увагу на впливі повстання на подальші козацькі рухи та національну свідомість.

І. Іванцов [14] у своїй роботі підкреслює стратегічне значення повстання І.Сулими, визначаючи його як важливий етап у боротьбі за незалежність. Аналогічно, В. Антонович розглядає цю подію в контексті формування української ідентичності. У підручнику В. Власова ці ідеї не представлені, що обмежує можливість учнів побачити подію в ширшому історичному контексті.

Роботи В. Щербака [31] та Ю.Мицика [27] надають глибше розуміння повстання як важливого етапу в національно-визвольній боротьбі. Вони підкреслюють культурний і релігійний контекст події, чого бракує в підручнику В. Власова [2, с.155-156]. Це може привести до спрощеного сприйняття події учнями, які не мають доступу до додаткових джерел.

Ю. Мицик [27] в своєму дослідженні аналізує будівництво Кодаку та його роль у польському контролі над козаками, що надає можливість зрозуміти цю подію в більш широкому контексті. У підручнику В. Власова [2] ці аспекти не розкриті, що обмежує учнів у розумінні значення Кодаку як символу польського гніту.

Загалом, підручник В. Власова [2], незважаючи на його цінність у представленні історичних фактів, має обмеження в глибині аналізу подій та

відсутності контексту, що стосується повстання І. Сулими. Порівняння з працями інших істориків показує, що для отримання більш повного уявлення про повстання учням слід звертатися до додаткових джерел, які надають глибше розуміння історичних обставин і наслідків цієї важливої події.

Порівнюючи дані в підручниках з інформацією, що подана в праці Миколи Костомарова «Южная Русь и козачество до восстания Богдана Хмельницкого» [26, с.33-97], можна сказати, що він акцентує увагу на соціальних, політичних і релігійних аспектах бунту. Він підкреслює, що будівництво фортеці Кодак було сприйняте запорожцями як виклик їхній свободі та спроба польської влади зміцнити контроль над ними. Окрім політичного аспекту, М. Костомаров висвітлює роль релігійного фактора: православні козаки розглядали фортецю не лише як військовий, а й як культурно-релігійний символ експансії католицької Польщі. Він зазначає, що це посилює напругу серед козаків і додає повстанню ідеологічного підґрунтя. У всіх аналізованих підручниках політичні причини зводяться до спроби Польщі обмежити свободу пересування козаків шляхом будівництва Кодаку. Проте праця М.Костомарова заглиблюється в ідейний контекст цього конфлікту, що відсутнє у більшості сучасних підручників. Підручник Власова та ін. зосереджується на будівництві фортеці як інструменті контролю, але не розкриває, чому це викликало такий резонанс серед козацтва. Цей аспект детальніше висвітлює М. Костомаров. Підручники здебільшого не згадують або згадують побіжно релігійний аспект бунту. У праці М. Костомарова релігійна напруга розглядається як одна з ключових причин невдоволення козаків, що узгоджується з аналізом В. Щербака, але не представлено у підручниках О. Дудар, М. Мудрого чи О.Гісема. Говорячи про штурм Кодаку ми побачили, що в підручниках, наприклад, В. Власова та ін., акцентується на раптовості атаки, але тактика І. Сулими лишається недоосмисленою. М. Костомаров, як і Т. Ковалець, детально аналізують військову майстерність І. Сулими, наголошуючи на його стратегічних здібностях. Підручники, порівняно з науковими працями, виглядають більш

схематичними. У підручниках наслідки повстання подано лаконічно: арешт і страта І. Сулими. М. Костомаров же трактує повстання як етап наростання національно-визвольної боротьби, підкреслюючи ідейний вплив цієї події на козацьке середовище та подальші рухи. М. Костомаров, подібно до В. Антоновича, розглядає бунт І. Сулими як важливий елемент формування національної самосвідомості козацтва, тоді як сучасні підручники (Дудар, Мудрий, Гісем) майже не торкаються цього аспекту, зосереджуючись на локальних наслідках події.

Усі підручники відзначають зростання напруги між козацтвом і польською владою через обмеження прав і свобод козаків. Фортеця Кодак представлена як символ польської експансії та контроль над Дніпром. Релігійний аспект конфлікту згадується поверхово або відсутній, хоча в працях істориків, зокрема В. Щербака, цей аспект займає важливе місце. Також автори подають короткий опис штурму Кодаку, наголошуючи на раптовості атаки як головному факторі успіху. Тактичні прийоми І. Сулими, його стратегічний геній або деталі військової операції не розглядаються глибоко.

Говорячи про наслідки повстання варто сказати, що більшість підручників фокусуються на швидкому придушенні бунту та страті І. Сулими. У них відсутній аналіз довготривалих наслідків для козацького руху чи формування національної ідентичності. В. Власов, О. Панарін, Ю. Топольницька: надають історичну довідку про Кодак і загальні причини невдоволення козаків. О. Дудар, О. Гук: коротко згадують про будівництво фортеці як каталізатор конфлікту. М. Мудрий, О. Аркуша, Г. Хлібовська, О. Наумчук, М. Крижановська: подають загальні описи подій із мінімальною деталізацією. Підручники не пов'язують повстання з ширшими тенденціями національно-визвольного руху, на відміну від праць І. Іванцова чи В. Антоновича.

Прослідковується зосередженість на локальних наслідках зменшує розуміння ролі І. Сулими в історичному контексті. У працях В. Щербака

релігійно-культурний вимір займає ключове місце, чого бракує в усіх підручниках. Наукові роботи (зокрема Ю. Мицика) акцентують на стратегічній важливості Кодаку як фортеці, що символізувала польську експансію. У підручниках ця ідея згадується, але без глибокого пояснення. У підручнику прослідковується брак деталізації тактичних дій І. Сулими, його стратегічної майстерності, що обмежує розуміння подій. Також відсутність розгляду ширших контекстів, зокрема впливу бунту на формування національної ідеї чи на подальші козацькі виступи.

Більшість підручників не надають багатогранного аналізу, зокрема поглядів обох сторін (козаків і польської влади). Локальний характер розгляду подій (без згадки про міжнародні обставини чи зв'язок із козацькими традиціями). Порівнюючи з працями істориків можна сказати, що В.Щербак робить наголос на релігійних утисках і культурних аспектах. Підручники цей аспект майже не висвітлюють. Т. Ковалець аналізує тактику і стратегічний задум І. Сулими. У підручниках цей аспект зводиться до згадки про раптовість атаки. І. Іванцов: розглядає повстання як частину ширшої боротьби за національну свідомість. У підручниках ця ідея не відображена. Ю. Мицик подає документи, які підкреслюють значення Кодаку в польській політиці. У підручниках бракує згадки про стратегічну роль фортеці. В. Антонович: трактує бунт І. Сулими як важливий етап національно-визвольного руху, але підручники цю ідею оминають.

Усі проаналізовані підручники подають бунт під проводом Івана Сулими поверхово, без належного висвітлення стратегічних, релігійних чи культурних аспектів. Порівняно з науковими працями, їхній виклад менш глибокий і менш багатогранний, що знижує потенціал для формування в учнів цілісного розуміння цієї події. Сучасні підручники, попри охоплення ключових фактів, не завжди дають учням повне розуміння ідейного та історичного контексту. Підручники виглядають спрощеними порівняно з історичними працями, які пропонують багатовимірний підхід до аналізу причин, подій і наслідків бунту під проводом Івана Сулими.

РОЗДІЛ IV.

Козацькі виступи 1637 та 1638 років в українських шкільних підручниках

Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 років є важливими подіями в історії України, що символізують боротьбу за права, автономію та протистояння соціально-економічному гніту. Ці події глибоко досліджені в монографії Івана Іванцова [14], яка залишається однією з найповніших праць про національно-визвольні повстання українського народу XVII століття. Хоча дисертація І. Іванцова так і не була захищена, вона здобула велике наукове значення, оскільки базується на глибокому аналізі архівних і друкованих джерел.

Дана праця є чи не найповнішим дослідженням національно-визвольної боротьби нашого народу в 30-х роках XVII століття. Безумовно, ми бачимо актуальність наукового значення і сьогодні у цій праці.

Цю рукописну дисертацію принесла донька автора Галина Іванівна Іванцова Костенко у єдиному примірнику до інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України. У 1934 році Іванцов розпочинає свій шлях як історика, молодого історика професіонала, після закінчення історичного факультету Київського держуніверситету. Він обирає для себе напрям козацької проблематики, яка негласно заборонялася протягом більшого періоду комуністичного панування в Україні, саме це було громадянським вчинком для нього. Коли він обирав тему із своїх студій, національно-визвольні повстання українського народу 30-х років XVII століття, спрямовані проти колоніального гніту Речі Посполитої, то чітко розумів усі труднощі праці та проблематики і однозначно зробив свій вибір. Тому його дисертація надрукована як книга. І. Іванцов є першим особливим монографічним

дослідженням з історії повстань, проте хочемо підкреслити про це писали й інші: Дмитро Бантиш Каменський, Микола Маркевич, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Михайло Грушевський. Але життя воно таке, хто знав, що молодий науковець трагічно загине під час Другої світової війни 1941 році. Праця Іванцова заслуговує на увагу та роздуми про розвиток української історіографії напередодні Другої світової війни. Саме ця праця є найбільш повнішим дослідженням повстань 1635 та 1637-38 років. Науковець у своїй праці чітко використав матеріали рукописного відділу бібліотеки АН УРСР ДАФКЕ. Присутні опрацьовані джерела як архівні так і друковані це теж не мале коло дослідницької літератури польських та українських авторів, науковець ґрунтовно та чітко висвітлив події, також часто цитував. Саме ця ознака цитування зберігає своє значення для сучасних дослідників.

Щодо концепції автора, то тут складнувало, адже він писав в умовах ганебної партійно-державної цензури, через що зрозуміло змушений був коригувати свої погляди. Досить глянути на присутність цитат саме класиків марксизму, ленінізму, а точніше Й. Сталіна за котрим тоді утвердився титул «корифея всіх наук». На несправедливій оцінці та погляди історичного надбання М. Грушевського, яке на той період часу було нагальним для українських істориків в УРСР аж до 1989 року. Дисертація І. Іванцова містить численні публіцистичні випадки проти польських панів, а образ майбутньої Речі Посполитої занадто похмурим.

Автор змушений був робити деякі кроки у бік Москви, не смів і не міг виявити якісь критичні рішення щодо української та польської політики Московської держави. Також перекір собі уживав офіційну термінологію до прикладу селянсько-козацькі повстання, а не навпаки козацько-селянські повстання. Дана книга є пам'яткою свого часу і в ній головною лінією була ідея класової боротьби народних мас. Звісно, потрібно наголосити антифеодальні тенденції повстань 30-х років XVII століття були чіткішими і виразнішими. І. Іванцов наголосив на національно-визвольній і релігійній тенденції, але на жаль всупереч часу не міг точно і чітко їх висвітлити.

Переглядаючи повстання 30-х років XVII століття автор акцентує увагу на ідеалізації козацької голоти і є надто суворим в поглядах політики козацької старшини. Зауважимо ще те, що І.Іванцов написав тоді по-іншому, то чи уникнув би репресій. Слід зазначити, що саме Іванцов одним із перших хто ввів в українську історіографію термін національно-визвольна війна українського народу який у свій час стає особливо вагомим при визначенні цього чіткого явища історії України середини XVII століття.

Чимало закономірностей та висновків історика мають свою значущість і в наш час. Іванцов мав рацію коли описував про колоніальну політику Речі Посполитої по відношенню до України та Білорусії у XVII століттях . Тому, повстання 1635-38 років були логічною відповіддю українського народу на жорстоке колоніальне гноблення з боку Речі Посполитої. Ще однією рисою важливості цієї праці є те що автор наводить докази становища підданого України в речі посполитій доводить та аналізує об'єктивні причини повстань 30-х років XVII століття виокремлює справедливість й історичну мужність національно-визвольної боротьби українського народу очолюваної запорізьким козацтвом.

Юрій Мицик у своїй передмові зазначає моя цитата. ці повстання відзначаються напруженістю і довготривалістю боротьби величезним героїзмом і самопожертвою українських селян і козаків зміцненням зв'язків українського народу з російським народом що зокрема виявилось у виступі донських козаків на допомогу українським повстанцям у їхній боротьбі зі своїм ворогом польською шляхтою яка запровадила тоді на Україні нечуваний соціальний та національно-релігійний гніт.

З робіт польських істориків які стосуються нашої теми потрібно виокремити дві праці Владислава томкевича монографія еремія Вишневецький у якій є два спеціальних розділи п'ятий колонізація задніпров'я та третій повстання 1637-38 років обмеження свобод козацьких в 1638 року стаття в журналі кварталник історичний польською. Ці роботи також стоять на засадах боротьби польської культури із дикунством

культуртрегентства на Україні князя Єремії Вишневецького який був злим ворогом і катом українського народу. Польське панування загальмовувало розвиток продуктивних сил України зводило на німецьку культурні здобутки нашого народу. І через це боротьба селянсько-козацьких груп проти панування польської шляхти була цілком справедливою. Ось в українській історіографії вороже ставився Пантелеймон куліш саме до боротьби українського народу проти гніту Польщі. У деяких своїх працях присвячених цьому питанню одпаденія малоросії от Польщі польсько-козацька війна 1638 та інші. Куліш козаки вважає за грабіжників варварів розбійників які боролись проти культури що несла Польща на Україну. Щодо повстання українського народу проти панівної Польщі куліш розглядає як боротьбу диких козаків з культурними панами. На його думку на Україні боролись «козаки з панами на мади з колонізаторами чужиятники да голиши з людьми трудолюбивими і запасливими» [16]. Також можемо бачити ставлення Куліша до повстання 1637-38 років чітко видно з оцінки ним відомого ватажка цих повстань гуні його цитата гуні в это время и столпы добытчиков відвинулся дикий талант блистательно поддерживавший низкое посредством и целям но гороское порешимости дело павлюка и скидана. Очевидно, що для Куліша визвольна боротьба українського народу «низкої посредствам и целям дело».

Твори цього автора просто переповнені люттю до українських народних мас і їхньої боротьби зі своїми ворогами.

Таку манеру Куліша невдовзі перейняв Крючевський а за ним і Покровський саме він розглядав козацькі повстання як «козацькі бунти», стверджував, що в боротьбі між козацтвом і Польщею виник конфлікт між культурою і дикістю.

Ще зазначимо, що масштабно та детально досліджував це питання Михайло Грушевський, зокрема повстання 1635-1638 років [13]. У своїй праці дослідник уникає питання щодо визвольного характеру цих повстань

проти поневолення Польщі, намагається замовчувати про зміцнення зв'язків як закономірного явища, завуальованою легендою.

Отож, повстання 1635-1638 років не були правильно розкриті та оцінені в буржуазній історіографії, а навпаки їх свідомо перекручували, доволі часто фальсифікували історичну реальність задля власних цілей. Ми ставимо за мету доповнити, а саме уточнити дані, що існували до цього часу.

Козацькі виступи 1637 та 1638 років є важливими подіями в історії України, які відображають боротьбу українського населення проти польського гніту та прагнення до автономії. Відповідно до навчальних програм, ці події повинні бути детально висвітлені в шкільних підручниках з історії України.

Підручник Власова та його колег, виданий у 2021 році, пропонує певну інтерпретацію цих подій, яка заслуговує на детальний аналіз.

У підручнику козацькі виступи 1637 та 1638 років описуються в контексті загального розвитку козацтва та соціально-політичної ситуації в Україні. Ось кілька ключових аспектів. В. Власов і колеги описують причини виступів, зокрема, тягар податків, зневагу до прав козацтва з боку польських властей та зростаючі соціальні протиріччя. Події 1637 року, зокрема, повстання під проводом Івана Сулими, подані через призму стратегії козацтва, його спробу отримати підтримку серед селянства.

Значну увагу приділено постаті Івана Сулими, який виступає як лідер повстання, що спробував об'єднати козацькі сили. Однак, підручник не так детально розглядає інших важливих діячів.

В. Власов акцентує на економічних важелях, які вплинули на виступи, але відсутнє глибоке аналізування релігійного аспекту, який також суттєво вплинув на козацькі рухи.

У порівнянні з науковими джерелами, такими як праці В. Брехуненка та Т. Ковальця, підручник В. Власова має певні обмеження.

Брехуненко В. у своїй праці аналізує стосунки між українським та донським козацтвом, підкреслюючи, як ці взаємини вплинули на події того часу. У підручнику В. Власова ця інформація згадується поверхово, без детального аналізу.

Т. Ковалець вказує на важливість антипольських повстань за неопублікованими матеріалами, підкреслюючи складність ситуації в Україні в той період. Підручник не вказує на ці джерела, що обмежує його аналітичну глибину.

В. Щербак та І. Іванцов детально описують соціально-економічні фактори, які сприяли повстанню. В. Власов намагається розглянути ці аспекти, але недостатньо глибоко, що веде до недостатнього розуміння мотивів учасників виступів.

Підручник В. Власова використовує різноманітні методи викладу. Історичні події подаються в хронологічному порядку, що дозволяє учням краще розуміти причинно-наслідкові зв'язки. Використання ілюстрацій та карт, хоч і наявне, не завжди відповідає сучасним стандартам, що може ускладнити сприйняття матеріалу. В кінці розділів автори пропонують запитання для обговорення, що може стимулювати критичне мислення у учнів.

Підручник В. Власова [1, с.102-104] є добрим початковим ресурсом для вивчення козацьких виступів 1637 та 1638 років, однак він має певні обмеження в порівнянні з науковими джерелами. Багато важливих аспектів, таких як детальний аналіз причин виступів і роль різних учасників конфлікту, залишаються недослідженими. Рекомендації для вдосконалення підручника включають більш глибоке використання наукових джерел, що дозволить учням отримати більш повне уявлення про цю важливу частину української історії.

У підручнику Власова В. [2, с.156-158] (з поглибленим рівнем вивченням, видавництва 2021р.), козацькі виступи 1637 та 1638 років описуються через призму кількох ключових аспектів. Автори підкреслюють

економічні, соціальні та політичні чинники, які стали спусковим гачком для виступів. Зокрема, зазначається високий рівень податків та зневага польських властей до козацьких прав. Значна увага приділяється особистостям, таким як Іван Сулима, який виступає як символ боротьби за свободу. Однак відсутнє детальне обговорення ролі інших лідерів. Автори висвітлюють наслідки повстань для козацтва, акцентуючи на репресіях та важливості цих подій у формуванні козацької ідентичності.

У порівнянні з науковими працями, підручник В. Власова має як позитивні, так і негативні аспекти. В. Брехуненко [18, с.24-29] у своїй праці детально аналізує стосунки між українським та донським козацтвом. У підручнику це питання обговорюється, але не в повному обсязі, що може обмежити розуміння контексту.

Т. Ковалець [24, с.430-441] пропонує нові дані про антипольські повстання, які могли б значно доповнити матеріал підручника, однак автори не вказують на ці джерела, що знижує аналітичну цінність.

В. Щербак [30, с.15-19] та І. Іванцов [14, с.87-95] описують економічні фактори, які призвели до повстань. Підручник лише поверхнево підходить до цього питання, не вказуючи на важливість соціального протесту.

Подача матеріалу в хронологічному порядку, що полегшує усвідомлення причин та наслідків подій. Використані карти та ілюстрації, які допомагають учням краще розуміти географічні та історичні аспекти. Запитання в кінці розділів сприяють розвитку критичного мислення учнів, що є важливим для формування історичної свідомості.

Підручник В. Власова [2] (з поглибленим вивченням історії) є важливим ресурсом для учнів, однак має певні недоліки в порівнянні з науковими працями. Багато ключових аспектів козацьких виступів 1637 та 1638 років залишаються недослідженими. Рекомендується розширити використання сучасних наукових праць для надання учням більш повного уявлення про цю важливу частину історії України.

Підручник «Історія України» авторів О. Гісема та О. Мартинюка [3, с.69-70] (видавництва 2021 р.), козацькі виступи 1637 та 1638 років подається через призму різних аспектів: політичних, соціально-економічних та військових. Автори намагаються зобразити ситуацію в Україні на фоні ширшого європейського контексту, що надає важливого підґрунтя для розуміння подій того часу.

О. Гісем і О. Мартинюк детально аналізують соціально-економічні причини, які призвели до повстань. Вони вказують на невдоволення козаків з приводу високих податків і обмеження їхніх прав.

В підручнику виділено ключових діячів, зокрема Івана Сулиму, на якого покладається роль провідника у боротьбі за автономію. Однак, зазначається, що інші важливі фігури, такі як Никифор Никифорович, отримують менше уваги.

Автори підкреслюють наслідки козацьких повстань, включаючи репресії та відновлення контролю польських властей над козаками, проте не надається детальної оцінки впливу цих подій на подальший розвиток українського козацтва.

У порівнянні з науковими працями, підручник О. Гісема має свої сильні та слабкі сторони:

В. Брехуненко [18, с.24-29] у своїй праці наголошує на важливості відносин між українським і донським козацтвом як факторів, що вплинули на козацькі виступи. У підручнику Гісема це питання згадано, але не розгорнуто, що може призвести до спрощеного розуміння контексту.

Т. Ковалець [24] у своїх працях пропонує нові матеріали про антипольські повстання, які можуть доповнити виклад підручника, але вони не були використані в тексті, що зменшує аналітичну глибину.

В. Щербак [30, с.15-19] детально досліджує козацький реєстр 1638 року, на основі якого можна було б більше освітити структуру козацької спільноти, однак підручник не наводить цього джерела, що може обмежити учнів у розумінні організації козацтва.

Теми викладаються в логічній послідовності, що полегшує сприйняття матеріалу. Ілюстрації та карти, що супроводжують текст, сприяють кращому розумінню географічного та історичного контексту.

Кожен розділ завершується запитаннями, що спонукають учнів до аналізу та критичного мислення, що є важливим аспектом вивчення історії.

Підручник О. Гісема є цінним ресурсом для учнів, але в ньому є певні недоліки у порівнянні з науковими джерелами. Підручник пропонує базове розуміння козацьких виступів 1637 та 1638 років, але не надає достатньої глибини в аналізі важливих історичних аспектів. Для більш повного сприйняття теми учням рекомендується звертатися до сучасних наукових праць, які доповнюють і розширюють контекст вивчених подій.

Підручник «Історія України» авторів О. Гісема, О. Гісем та О. Мартинюка [4, с.89-91] (видання 2021 р.), охоплює широкий спектр тем, серед яких особливу увагу приділено козацьким виступам 1637 і 1638 років.

Цей підручник має комплексний підхід до викладу матеріалу, намагаючись зобразити події козацьких виступів у контексті політичних, соціальних та культурних змін, що відбувалися в Україні того часу. Автори намагаються включити не лише фактичні дані, а й інтерпретації подій, щоб сприяти глибшому розумінню учнями історії України.

Автори підручника вказують на кілька ключових факторів, що сприяли козацьким повстанням: соціально-економічне розшарування, зростання податкового тягара та обмеження прав козаків. Вони наводять приклади конкретних випадків з життя козацької громади, що ілюструють загострення конфлікту з польською шляхтою.

Значну увагу в підручнику приділено постаті І. Сулими, який виступає як символ боротьби за козацькі права. Також розглядаються інші лідери повстань, але акцент більше робиться на І. Сулиму.

Хронологічно викладено основні події повстань, їх успіхи і невдачі, а також наслідки, які відчули козаки та місцеве населення. Підручник детально розглядає спроби польського уряду придушити виступи, проте недостатньо

уваги приділяється реакції інших сусідніх держав на ці події. У порівнянні з науковими працями, підручник О. Гісема має як сильні, так і слабкі сторони.

В. Брехуненко надає глибокий аналіз стосунків між українським і донським козацтвом, що було важливим фактором у розумінні повстань. У підручнику ця тема згадується, але не деталізується, що може спростити сприйняття значення цих відносин.

Т. Ковалець [24] у своїх дослідженнях пропонує нові архівні матеріали, які можуть підкріпити розуміння антипольських повстань. Підручник не включає цих матеріалів, що зменшує аналітичну глибину та багатогранність матеріалу.

В. Щербак [30, с.15-19] надає інформацію про козацький реєстр 1638 року, який допомагає розкрити організацію та структуру козацької спільноти. У підручнику ця інформація не представлена, що може призвести до нерозуміння складності соціальної організації козаків.

М. Грушевський [13, с.258-317] у своїй «Історії України Руси» забезпечує детальну хронологію подій, що можуть бути корисними для учнів. Підручник може спростити цю інформацію, але не завжди пояснено причини й наслідки таких хронологічних подій.

Теми викладаються з акцентом на зв'язок між різними історичними подіями, що допомагає учням бачити взаємозалежності. Ілюстрації, карти та графіки доповнюють текст, роблячи інформацію більш доступною для розуміння. Питання для самоперевірки сприяють розвитку критичного мислення і заохочують учнів до аналізу прочитаного.

Підручник О. Гісема представляє цінне джерело для учнів, які вивчають козацькі виступи 1637 та 1638 років. Він має свої недоліки, такі як відсутність глибокого аналізу певних аспектів, які можуть бути знайдені в наукових працях. Однак підручник надає основи для розуміння історії України, і в поєднанні з сучасними науковими дослідженнями може бути корисним для учнів у вивченні цієї важливої теми.

Підручник «Історія України» авторів О. Дудар та О. Гука [6] (видавництва у 2021 р.), охоплює ключові етапи української історії, зокрема козацькі виступи 1637 та 1638 років.

Структура підручника логічно побудована, що дозволяє учням легко орієнтуватися в матеріалі. У ньому містяться окремі розділи, присвячені козацьким повстанням, де описуються причини, хід подій та наслідки. Автори намагаються подати події в контексті соціально-економічних і політичних умов, що вплинули на козацтво.

О. Дудар та О. Гук вказують на економічні, соціальні та політичні фактори, які призвели до виступів, зокрема на тиск шляхти, що викликав обурення серед козаків. Автори підкреслюють зростання невдоволення через підвищення податків та обмеження прав козаків.

Основну увагу в підручнику приділено постаті Івана Сулими, розкриваючи його стратегічний задум і вплив на хід подій. Інші ключові фігури, такі як Максим Кривоніс, також згадуються, проте акцент на І. Сулимі є домінуючим.

У підручнику описується етапи повстань 1637 та 1638 років, результати та їхній вплив на козацьку автономію і польсько-українські відносини. Досліджуються важливі моменти, такі як Куруківська угода та подальша еволюція козацького руху.

Аналіз підручника в контексті наукових праць виявляє кілька важливих аспектів. В. Брехуненко [18] акцентує на стосунках між українським та донським козацтвом, що може допомогти в розумінні більш широкого контексту повстань. Підручник згадує ці відносини, але не розкриває їх у достатній мірі. Т. Ковалець [24] у своїй праці пропонує нові документи, що стосуються антипольських повстань, які не включені в підручник. Це може обмежити учнів у розумінні глибини і складності конфліктів. В. Щербак [30] надає деталі про козацький реєстр 1638 року, які можуть бути корисні для аналізу структури козацтва. Підручник не розкриває цю тему, що зменшує його інформаційну цінність. М. Грушевський [13] глибше досліджував

хронологію подій, зокрема вказуючи на важливість окремих битв і стратегічних рішень. Підручник лише коротко згадує ці факти, не надаючи достатньої контекстуалізації.

Текст підручника написаний зрозумілою мовою, що робить його доступним для учнів, які можуть не мати глибоких знань з історії. Ілюстрації та графіки використовуються для ілюстрації важливих моментів, що сприяє кращому сприйняттю матеріалу.

У підручнику представлені події в контексті їхніх соціальних, економічних та політичних умов, що допомагає учням зрозуміти причини та наслідки.

Підручник О.Дудар та О. Гука [6, с.77-78] (2021 року) є корисним джерелом для учнів, які вивчають козацькі виступи 1637 та 1638 років. Він надає базове розуміння теми, хоча й має певні недоліки у глибині аналізу деяких аспектів. Використання наукових джерел поряд із цим підручником може значно підвищити рівень знань учнів про цю важливу частину української історії.

Підручник «Історія України» авторів О. Гісема та О. Мартинюка [5], (видання 2016 р.), охоплюється широкий спектр історичних тем, серед яких козацькі виступи 1637 та 1638 років отримують особливу увагу.

Підручник має структурований підхід до викладу матеріалу, де акцентується увага на соціально-політичному контексті, в якому відбувалися козацькі виступи. Автори прагнуть відобразити динаміку конфлікту між козаками та польською шляхтою, підкреслюючи важливість цих подій для української історії.

Підручник акцентує увагу на економічних та соціальних причинах, що спонукали козаків до виступів. Автори наводять приклади збільшення податкового тягаря та обмеження прав козаків, що викликало невдоволення серед населення.

Значна увага в підручнику присвячена постаті І. Сулими, якому надано статус одного з ключових лідерів повстань. Також згадуються інші важливі фігури, але акцентується саме на І. Сулимі, його діях та стратегіях.

Підручник описує ключові етапи повстань, їх результати та наслідки для козацтва та польської шляхти. Автори намагаються показати, як ці виступи вплинули на подальшу історію України.

Порівняння підручника з науковими працями виявляє низку важливих аспектів, які можуть підвищити якість подачі матеріалу. В. Брехуненко [18] пропонує глибокий аналіз взаємодії між українським і донським козацтвом, що є важливим для розуміння контексту повстань, але в підручнику ця тема лише згадується без детального висвітлення. Т. Ковалець [24] вводить у науковий обіг нові архівні матеріали про антипольські повстання, які не враховані у підручнику, що може знижувати історичну точність поданого викладу. В. Щербак [30] звертає увагу на значення козацького реєстру 1638 року як ключового джерела для розуміння структури козацької спільноти, але ця інформація у підручнику практично відсутня, що обмежує повноту картини. М. Грушевський [12] у своїй праці детально розглядає хронологію подій, що можуть бути корисними для учнів. Підручник, хоча і містить хронологічні факти, не завжди розкриває їхні причини та наслідки, подано запитання до тексту та завдання, які заохочують учнів до самостійного аналізу та критичного мислення. Ілюстрації, карти та графіки допомагають зрозуміти матеріал, полегшуючи сприйняття складних історичних концепцій. В підручнику висвітлено історичні події в контексті їх соціальних, економічних та політичних умов, що допомагають учням зрозуміти причини та наслідки подій.

Підручник О. Гісема [5, с.57-59] (видання 2016 р.) є важливим джерелом для учнів, які вивчають козацькі виступи 1637 та 1638 років. Він пропонує базове розуміння цих подій, хоча й має свої недоліки, зокрема недостатню глибину аналізу певних аспектів. Водночас, використання сучасних наукових праць поряд із цим підручником може значно розширити

знання учнів про дану тему та покращити їхнє розуміння складних історичних процесів.

В підручнику «Історія України» авторів М. Мудрого та О. Аркуші [7, с.77-79] (видавництва 2021 р.), подаються ключові етапи української історії, зокрема козацькі виступи 1637 та 1638 років, на яких зосереджено увагу в цьому аналізі.

Структура підручника є логічною, але досить стиснутою через обмежений обсяг. Основні розділи присвячені важливим аспектам козацьких виступів. Автори прагнуть охопити як загальні, так і специфічні питання, пов'язані з подіями, що відбулися в цей період.

У підручнику висвітлено основні причини, які спонукали козаків до виступів у 1637 та 1638 роках. Автори вказують на соціально-економічні труднощі, такі як зростання податків, репресії з боку шляхти та обмеження прав козаків.

М.Мудрий і О. Аркуша виділяють постать І. Сулими, підкреслюючи його стратегічний розум і роль у розвитку повстання. Інші лідери, такі як М.Кривоніс, також згадуються, але їхня роль залишається в тіні основних подій.

Описані етапи виступів 1637 та 1638 років з акцентом на важливі події, які вплинули на подальшу історію України. Автори наголошують на результатах повстань, зокрема на зменшенні автономії козацтва та впливі на польсько-українські відносини.

Аналіз підручника у порівнянні з науковими працями, такими як дослідження В. Брехуненка, Т. Ковальця, В. Щербака та М. Грушевського, виявляє низку важливих аспектів, які залишаються недостатньо розкритими. В. Брехуненко [18] детально висвітлює взаємини між українським і донським козацтвом, показуючи їхній вплив на польсько-козацькі відносини, тоді як у підручнику ця тема не розкрита, що обмежує сприйняття учнями ширшого контексту конфліктів. Т. Ковалець [24] пропонує нові документи, пов'язані з антипольськими повстаннями, проте підручник обмежується загальними

фактами, без глибокого аналізу і документальних підтверджень. В. Щербак [30] розглядає козацький реєстр 1638 року як важливе джерело для розуміння організації козацтва, але у підручнику його значення не деталізується, що ускладнює учням засвоєння матеріалу. М. Грушевський [13], своєю чергою, пропонує комплексний підхід до вивчення козацьких часів, зосереджуючись на соціально-політичних змінах, тоді як підручник подає лише базові факти, не забезпечуючи глибокого аналізу.

Через обмежений обсяг інформації автори змушені подавати матеріал у стислій формі, що може ускладнити глибше розуміння теми для учнів. Кілька ілюстрацій і таблиць доповнюють текст, однак їхня кількість обмежена, що зменшує ефективність візуального сприйняття.

Хоча автори підручника намагаються представити події в їхньому соціальному та економічному контексті, їм не завжди вдається розкрити взаємозв'язки між різними аспектами історії.

Підручник М. Мудрого та О. Аркуші [8, с.88-89] (видання 2021 р.) надає первинне розуміння про козацькі виступи 1637 та 1638 років, але має значні обмеження в глибині аналізу та деталізації інформації. Він може бути корисним для початкового ознайомлення з темою, однак учням рекомендується доповнювати свої знання науковими працями, які пропонують більш детальний аналіз та контекст подій.

В підручнику «Історія України» авторів М. Мудрого та О. Аркуші, (видавництва 2021 р., з поглибленим вивченням історії), акцентується увага на соціально-економічних і політичних причинах, які призвели до повстань. Автори зазначають, що зростання податкового тиску та обмеження прав козаків з боку польської шляхти стали визначальними факторами.

Особлива увага приділяється І. Сулимі, якому відводиться значна роль у організації виступу 1635 року. Однак, на відміну від інших джерел, такі постаті як М. Кривоніс та інші учасники повстань згадуються менш детально.

Подані хронологічні етапи козацьких виступів, а також ключові битви і моменти, які визначили хід подій. Автори підкреслюють, що виступи 1637 і 1638 років були реакцією не тільки на внутрішні труднощі, але й на зовнішні політичні фактори.

У підручнику детально обговорюються наслідки виступів для козацтва і України в цілому. Автори зазначають, що незважаючи на їхню поразку, повстання сприяли зміцненню козацької автономії в подальші роки.

Порівняння підручника з науковими працями В. Брехуненка [18], М. Грушевського [12-13] та Т. Ковальця [24] виявляє важливі аспекти, які недостатньо відображені у навчальному матеріалі. В. Брехуненко наголошує на значущості взаємодії українського та донського козацтва, яку підручник не висвітлює, що звужує сприйняття учнями контексту козацьких повстань. Т. Ковалець пропонує нові документи та свідчення, здатні суттєво збагатити матеріал, проте відсутність посилань на такі дослідження у підручнику обмежує його аналітичну глибину. В. Щербак акцентує на важливості козацького реєстру 1638 року, який у підручнику згадується лише побіжно, без пояснення його історичного контексту та значення. М. Грушевський пропонує детальний аналіз соціально-політичних змін в Україні, але в підручнику розглядаються ці питання поверхово, не досягаючи рівня глибини, властивого науковим працям.

Автори прагнуть подати матеріал у зрозумілій формі, що робить його доступним для учнів. Проте інколи це призводить до втрати деталей.

Ілюстрації та схеми допомагають учням краще зрозуміти подані матеріали, хоча їхня кількість могла б бути більшою. Підручник намагається розглянути події в ширшому соціальному та політичному контексті, проте йому не завжди вдається глибоко дослідити зв'язки між різними аспектами історії.

Підручник М. Мудрого та О. Аркуші [8] 2021 року надає корисну інформацію про козацькі виступи 1637 та 1638 років, проте має обмеження в глибині аналізу. Для учнів, які прагнуть глибше зрозуміти цю тему,

рекомендується звернутися до наукових праць, які пропонують більш детальний аналіз і контекст історичних подій. Підручник може слугувати відправною точкою для вивчення, але не є вичерпним джерелом інформації.

У підручнику «Історія України» авторів Г. Хлібовської, О. Наумчук та М. Крижановської [9], (видавництва 2021 р), докладно аналізуються соціальні та економічні умови, що призвели до повстань, включаючи феодальний гніт та податковий тягар, який накладали польські влади на козацьке населення. Автори підкреслюють, що козаки прагнули відстоювати свої права та автономію.

Значна увага приділяється Івану Сулимі та його ролі у козацькому повстанні 1637 року. Однак підручник також згадує й інших учасників, таких як Михайло Дорошенко та козацька старшина, що надає більш комплексний погляд на події.

Підручник містить хронологічні викладки ключових подій, що сталися під час повстань. Описуються основні битви та тактики, які використовувалися козаками, а також реакція польської влади на ці виступи.

Автори обговорюють наслідки козацьких виступів, зазначаючи, що, хоча повстання закінчилися поразкою, вони стали важливим етапом у боротьбі за права та автономію козацтва. Відзначається, що ці події мали далекосяжні наслідки для подальшої історії України.

При порівнянні підручника з науковими працями, такими як ті, що написані Брехуненком, Ковальцем та Грушевським, можна виявити кілька важливих аспектів:

Брехуненко акцентує на взаєминах між українським і донським козацтвом, що не отримує достатньої уваги у підручнику. Ця відсутність контексту може призвести до неповного розуміння учнями складності козацьких відносин.

Т. Ковалець пропонує нові документи та свідчення, які можуть доповнити інформацію підручника. Включення таких джерел могло б підвищити наукову цінність навчального видання.

В. Щербак підкреслює важливість козацького реєстру 1638 року, однак підручник згадує його поверхово, не пояснюючи його значення у контексті подій.

М. Грушевський надає глибокий аналіз соціально-політичних процесів, пов'язаних з козацькими повстаннями, тоді як підручник, хоч і торкається цих тем, не занурюється у глибину аналізу. Текст написано зрозумілою мовою, що робить його доступним для учнів, але при цьому втрачається деяка глибина. Підручник містить різноманітні ілюстрації та таблиці, що допомагають візуалізувати навчальний матеріал, хоча брак детальних карт та схем міг би поліпшити його.

Автори намагаються подати події в ширшому соціальному та політичному контексті, проте недостатня глибина в аналізі деяких аспектів може призвести до однобічного сприйняття.

Підручник «Історія України» авторів Хлібовської, Наумчука та Крижановської надає корисну інформацію про козацькі виступи 1637 та 1638 років, проте є певні обмеження в глибині аналізу. Для учнів, які прагнуть глибше зрозуміти цю тему, рекомендується звернутися до наукових праць, які пропонують більш детальний аналіз і контекст історичних подій. Підручник може слугувати гарною відправною точкою для вивчення, але для всебічного розуміння історії України необхідні додаткові джерела.

Підручник «Історія України» за авторством І. Щупака, Б. Черкаса, О.Бурлаки, Н. Власової, К. Галушко, В. Кронгауза, І. Піскарьової та Д.Секиринського, (видавництва 2021 р.), детально розглядає причини, які призвели до козацьких виступів, включаючи зростання соціального напруження, феодалний гніт і нестачу ресурсів. Автори підкреслюють, що головними чинниками були не лише зовнішні обставини, а й внутрішня політика польської влади, що зумовила зростання невдоволення серед козаків.

У тексті акцентується на постаті Івана Сулими, його боротьбі за права козаків, а також на інших діячах, таких як Михайло Дорошенко. У

підручнику простежується, як ці особи впливали на хід подій, але деталі їхніх стратегій і рішень розкриваються не в повній мірі.

Події козацьких виступів 1637 та 1638 років описуються хронологічно, що допомагає учням зрозуміти послідовність подій. Проте деякі деталі, такі як тактичні елементи боротьби козаків, подані в загальних рисах і могли б бути більш конкретизованими.

Наслідки виступів висвітлені в контексті політичних змін у Польщі та Україні. Автори підкреслюють, що хоча повстання закінчилися поразкою, вони мали значний вплив на подальшу боротьбу за автономію та права українського населення.

При порівнянні підручника з науковими працями, такими як дослідження В. Брехуненка, М. Грушевського, І. Іванцова та Т. Ковальця, можна виділити кілька важливих моментів. В. Брехуненко акцентує увагу на міжкозацьких відносинах, що має важливе значення для розуміння соціальної структури та політичних процесів того часу, але підручник не розкриває цей аспект у повному обсязі. Т. Ковалець пропонує нові архівні матеріали, які могли б доповнити інформацію підручника, і його аналіз джерел підвищив би наукову цінність видання. І. Іванцов наголошує на соціальних аспектах повстань, однак підручник більше зосереджується на подіях, що може призвести до недостатнього розуміння причин соціальної напруги. М. Грушевський пропонує глибокий аналіз політичних процесів, пов'язаних з повстаннями, але підручник, хоч і згадує ці процеси, не надає достатнього аналізу причин та наслідків цих подій.

Підручник містить багато ілюстрацій, які допомагають учням візуалізувати історичний матеріал. Але деякі ключові моменти могли б бути підкріплені картами або схемами, які б відобразили військові конфлікти.

Автори намагаються подати події в ширшому соціальному та політичному контексті, але відсутність деяких деталей може призвести до спрощеного сприйняття учнями.

Підручник «Історія України» авторів І. Щупака та ін. пропонує корисну інформацію про козацькі виступи 1637 та 1638 років, проте є певні обмеження в глибині аналізу. Він може слугувати базовим джерелом для учнів, але для глибшого розуміння цієї теми рекомендується звернутися до наукових праць, які надають більш детальну інформацію та аналіз. Таким чином, підручник може бути ефективним інструментом у навчальному процесі, однак для формування комплексного уявлення про козацькі повстання слід використовувати й інші джерела.

Козацькі виступи 1637–1638 років є ключовою сторінкою історії України, яка відображає складний процес боротьби українського народу за соціальну, політичну та культурну автономію в умовах польсько-шляхетського панування. Ці події слугують прикладом героїзму, рішучості та прагнення українців відстоювати свої права, незважаючи на внутрішні та зовнішні перешкоди. Аналіз шкільних підручників з історії України показує, що висвітлення цієї теми має значний потенціал для поглиблення.

Події 1637–1638 років стали реакцією на тривалий тиск з боку польської шляхти, зокрема збільшення податків, обмеження козацьких прав і соціально-економічний гніт. Виступи, очолювані такими лідерами, як Іван Сулима, Ілля Гуня, Павло Павлюк і Карпо Скидан, демонструють рішучість українського народу у боротьбі за свої інтереси. Вони мали важливе значення не лише як спроба досягнення автономії, але і як фактор формування національної свідомості українців.

Наукові праці, зокрема Івана Іванцова, Михайла Грушевського та Володимира Брехуненка, надають комплексне уявлення про причини, перебіг і наслідки козацьких виступів. Ці роботи підкреслюють важливість антипольських повстань для зміцнення ідентичності запорізького козацтва та української громади загалом. Іванцов у своїй монографії акцентує увагу на соціально-економічних і релігійних аспектах, водночас звертаючи увагу на вплив польської політики колонізації.

Сучасні шкільні підручники, авторства В. Власовим, О. Гісемом, О. Дударем, Г. Хлібовською та І. Щупаком, прагнуть інтегрувати події козацьких виступів у навчальний процес, проте вони мають кілька важливих недоліків. Зокрема, висвітлення основних причин і хронології подій не завжди супроводжується глибоким аналізом їхніх соціальних і політичних наслідків. Значна увага приділяється постаті Івана Сулими та інших провідних лідерів, однак роль інших діячів і донського козацтва залишається недостатньо розкритою. Тексти часто зосереджуються на поразці виступів, не аналізуючи їхній вплив на формування української державності та ідентичності. Ілюстрації, карти та графіки, хоча й використовуються для наочного пояснення подій, є недостатньо інформативними і обмежені за обсягом.

Для вдосконалення підручників з метою більш повного висвітлення козацьких виступів у шкільній програмі важливо активно використовувати сучасні наукові джерела, включаючи дослідження таких істориків, як Брехуненко та Іванцов, що сприятиме глибшому розумінню історичного контексту. Значної уваги заслуговує релігійний фактор, який відіграв важливу роль у мотивації козаків і підтримці селян, проте нині недостатньо висвітлюється. Необхідно також розширити контекст, демонструючи події у зв'язку з політикою сусідніх держав, таких як Московія та Османська імперія, що надасть ціліснішого уявлення про тогочасну ситуацію. Крім того, важливо сприяти розвитку критичного мислення у школярів, інтегруючи в підручники запитання, які допоможуть учням аналізувати та оцінювати історичні факти.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження висвітлення козацьких виступів 20-30-х років XVII століття у сучасних підручниках для закладів загальної середньої освіти можна зробити наступні висновки:

Аналіз представлення повстання 1625 року засвідчив наявність суттєвих розбіжностей у підходах різних авторських колективів. Виявлено, що більшість підручників подає матеріал на фактологічному рівні без належного розкриття причинно-наслідкових зв'язків. При висвітленні ключових подій - повстання під проводом Марка Жмайла та укладення Куруківської угоди - простежується відсутність глибинного аналізу, що особливо помітно при зіставленні з фундаментальними історичними дослідженнями. Недостатньо висвітлені соціально-економічні передумови та релігійні чинники конфлікту, обмежено розкрито роль історичних постатей у перебігу подій, спрощено подано військово-стратегічні аспекти протистояння.

Дослідження репрезентації повстання 1630 року виявило різні підходи до викладу матеріалу. Підручники для поглибленого вивчення (М. Мудрого, О. Аркуші; В. Власова та ін.) пропонують більш детальний аналіз подій, тоді як підручники загального курсу зосереджуються на базових фактах. Виявлено системні особливості у висвітленні теми: недостатня увага до військово-стратегічних аспектів повстання, особливо щодо Переяславської битви; обмежений аналіз ролі Тараса Федоровича як військового стратега; поверхнєве висвітлення важливої події т.зв. «Тарасова ніч»; неповне розкриття релігійного фактору в розгортанні повстання; брак деталізації внутрішніх конфліктів у козацькому середовищі.

Аналіз висвітлення виступу Івана Сулими 1635 року показав, що всі проаналізовані підручники подають цю подію поверхово, без належного висвітлення стратегічних, релігійних чи культурних аспектів. Порівняльний аналіз із науковими працями виявив, що виклад у підручниках неглибокий і односторонній, що знижує потенціал для формування в учнів цілісного

розуміння цієї події. Більшість підручників не надають глибокого аналізу, зокрема поглядів обох сторін конфлікту (козаків і польської влади). Відзначено локальний характер розгляду цього виступу без належного висвітлення його міжнародних обставин.

Дослідження представлення повстань 1637 та 1638 років виявило, що підручники переважно зосереджуються на фактологічному матеріалі, недостатньо розкриваючи глибинні причини та наслідки подій. Встановлено обмежене висвітлення ролі ключових історичних постатей, недостатнє розкриття військово-тактичних аспектів повстань та їх впливу на подальший розвиток визвольного руху. Більшість підручників не надає належної уваги соціально-економічним передумовам та релігійним чинникам конфліктів.

Щодо методичного інструментарію підручників варто відзначити наявність картографічного матеріалу, інтерактивних завдань, QR-кодів з додатковими матеріалами, уривків з історичних джерел, міждисциплінарних зв'язків через звернення до літературних творів та кінематографу. Водночас виявлено, що якість та кількість додаткових матеріалів суттєво різняться між підручниками, а їх використання не завжди методично обґрунтоване.

На основі проведеного дослідження можна надати наступні рекомендації щодо вдосконалення підручників:

1. Поглибити висвітлення причинно-наслідкових зв'язків вказаних козацьких повстань
2. Розширити аналіз військово-стратегічних аспектів цих виступів
3. Збільшити увагу до релігійних та соціально-економічних чинників у досліджуваних конфліктах
4. Забезпечити більш комплексне висвітлення ролі історичних постатей
5. Включити більше фрагментів першоджерел та документальних матеріалів
6. Покращити якість та релевантність картографічних матеріалів
7. Розширити використання міждисциплінарних зв'язків

8. Вдосконалити систему завдань для розвитку критичного мислення учнів

9. Збалансувати подання матеріалу між фактологічною складовою та аналітичним осмисленням подій

10. Посилити висвітлення міжнародного контексту вказаних козацьких виступів

Результати цього дослідження мають практичну цінність для вдосконалення шкільної історичної освіти, сприяють розумінню того, як можна покращити якість викладання історії через поглиблене висвітлення важливих етапів національної боротьби.

Запропоновані рекомендації можуть бути використані для розробки нових підручників або оновлення існуючих. Результати дослідження допоможуть учителям організувати більш інтерактивне та ефективне навчання, яке розвиває критичне мислення учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Власов В., О. Панарін О., Топольницька Ю. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2021. 256с. URL: <https://shkola.in.ua/1924-istoriia-ukrainy-8-klas-vlasov-2021.html> (дата звернення: 08.11.2024).
2. Власов В., Панарін О., Ю.Топольницька. Історія України : підручник для 8 класу з поглибленим вивченням історії закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2021. 376с. <https://shkola.in.ua/1925-istoriia-ukrainy-8-klas-vlasov-2021-pohlyblene.html> (дата звернення: 08.11.2024).
3. Гісем О., О.Мартинюк. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2021. 192 с. URL: <https://shkola.in.ua/1917-istoriia-ukrainy-8-klas-hisem-2021.html> (дата звернення: 08.11.2024).
4. Гісем О., Гісем О., Мартинюк О. Історія України : підручник для 8 класу з поглибленим вивченням історії закладів загальної середньої освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2021. 256с. URL: <https://shkola.in.ua/1919-istoriia-ukrainy-8-klas-hisem-2021-pohlyblene.html> (дата звернення: 08.11.2024).
5. Гісем О., Мартинюк О. Історія України : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Видавництво «Ранок», 2016. 272 с. URL: <https://shkola.in.ua/1917-istoriia-ukrainy-8-klas-hisem-2021.html> (дата звернення: 08.11.2024).
6. Дудар О., Гук О. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 224 с.

URL: <https://shkola.in.ua/1918-istoriia-ukrainy-8-klas-dudar-2021.html>
(дата звернення: 08.11.2024).

7. Мудрий М., Аркуша О. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2021. 119 с. URL: <https://shkola.in.ua/1921-istoriia-ukrainy-8-klas-mudryi-2021.html>
(дата звернення: 08.11.2024).
8. Мудрий М., Аркуша О. Історія України: підручник для 8 класу з поглибленим вивченням історії закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2021. 137 с. URL: <https://shkola.in.ua/1922-istoriia-ukrainy-8-klas-mudryi-2021-pohlyblene.html> (дата звернення: 08.11.2024).
9. Хлібовська Г., Наумчук О., Крижановська М. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2021. 224 с. URL: <https://shkola.in.ua/1920-istoriia-ukrainy-8-klas-khlibovska-2021.html>
(дата звернення: 08.11.2024).
10. Щупак І. Я., Черкас Б., Бурлака О., Власова Н., Галушко К., Кронгауз В., Піскарьова І, Секиринський О. Історія України : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2021. 224 с. URL: <https://shkola.in.ua/1923-istoriia-ukrainy-8-klas-shchupak-2021.html>
(дата звернення: 08.11.2024).

Наукова література

11. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 7. Козацькі часи – до р. 1625. Київ-Львів, 1909. 628 с.
13. Грушевський М. Історія України-Руси. Т.8. Ч.1. Роки 1626-1638. Київ-Львів : НТШ, 1922. 336 с.; Ч.ІІ. Київ-Відень, 1922. 224 с.
14. Іванцов І. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 рр. Київ: Видавничий дім «Академперіодика», 2002. 289 с.

15. Рудницький С. Козацько-польська війна 1625 р. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. 1899. Т. 17. С.12-41.
16. Кулиш П. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654). Москва : Унив. тип. 1888. 283 с.
17. Антонович М. Переяславська кампанія 1630 р. Т.5. Прага: Видання Українського історично-філологічного товариства в Празі, 1944. С. 5-41.
18. Брехуненко В. Стосунки українського та донського козацтва як фактор польсько-козацьких відносин XVI-першої половини XVII ст. *Наукові записки НаУКМА*. 1999. Т. 14. С. 24-29.
19. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 539 с.
20. Дневникъ Симеона Окольскаго. 1638. Т. IV. Приложения. упоряд. С. Величко. К., 1864. С. 183-296.
21. Ковалець Т. Козацька стратегія у повстанні 1625 р. в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 37. С. 26-32.
22. Ковалець Т. Козацька стратегія у повстанні 1630 р. в Україні. *Питання історії України*. 2013. Т. 16. С. 156-162.
23. Ковалець Т. Антипольські повстання 1637-1638 років за неопублікованими «Матеріалами для истории воссоединения Руси». *Київська старовина*. 2012. № 5-6. С. 171-186.
24. Ковалець Т. Р. Козацькі повстання 1637 і 1638 рр. в Україні у світлі маловідомих джерел. *Omagiu Profesorului Ioan Reboșarcă la 80 de ani, red. Constantin Geambașu, Bukareszt*. 2015. С. 429-449.
25. Ковалець Т. Стратегічний задум І. Сулими після зруйнування фортеці Кодак: спроба реконструкції. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 676-677. С. 53-56.

26. Костомаров Н. Южная Русь и казачество до восстания Богдана Хмельницкого. – Отечественные записки, 1870 г., № 1, с. 33 – 97.
27. Мицик Ю. До історії повстання 1630 р. *Пам'ять століть*. 1997. № 4. С. 28–31.
28. Федорук А. Військове мистецтво козацького війська у повстанні 1630 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології історії*. 2000. С.237-243
29. Федорук А., Михайлина П., Міське населення у народному повстанні 1630-1631 рр. в Україні / *Питання історії України*. 2010. Т. 13. С. 13-24.
30. Щербак В. Козацький реєстр 1638 р. як історичне джерело. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Т.20. С. 15-19.
31. Щербак В. Повстання запорожців 1635 р.: (До 350-річчя). *Український історичний журнал*. 1985. № 9. С. 144–146.
32. Щербак В. Повстання 1630 року на Україні під проводом Тараса Федоровича. *Український історичний журнал*. 1980. № 11. С. 12.
33. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Т.1 Львів : Світ. 1990. 319 с.